

KÂSİM-I ENVÂR'IN EDEBÎ MİRÂSİ VE KLASİK TÜRK EDEBİYATINA ETKİSİ: SARI ABDULLAH EFENDİ ÖRNEĞİ*

Kübra CEYLAN^{1**}

ÖZET

Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433), Timur'un (1370-1405) oğlu Şâhruh (1405-1447) döneminde Gîlân, Herat, Semerkant ve Horasan civârında yaşamış bir sûfî şâirdir. Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklardan onun Şeyh Sadreddîn-i Erdebilî'nin (ö. 794/1392) müridlerinden ve halifelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Nî'metullâhiyye, Kalenderiyye, Nakşibendiyye gibi dönemindeki diğer tasavvufî çevreler ile de yakın ilişkiler içinde olan *Kâsım-ı Envâr* bu ilişkileri sebebiyle zaman zaman siyâsî otorite tarafından kovuşturmaya uğrasa da cezbeli tavırları ve âşikâne şüirleri ile gittiği şehirlerde devlet büyüklerinin de içinde bulunduğu geniş mürid halkalarına hitap etmeyi başarmıştır. *Kâsım-ı Envâr*, renkli kişiliği ve şüirleri ile Türk edebiyatı tarihinde de etkisi görülmüş bir şâirdir. 17. yüzyıl Melâmî müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* isimli *Mesnevî* şerhinde *Kâsım-ı Envâr*'ın şüirlerinden sıklıkla istifade etmektedir. Bu makalede Türk edebiyatına etki eden bir figür olarak *Kâsım-ı Envâr*'ın edebî kimliğini ortaya koyacak şekilde hayatına dair kaynakları, biyografisini, eserlerini ve dönemini incelemeyi amaçladık. Ayrıca bir *Kâsım-ı Envâr* okuyucusu olarak Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinde *Mesnevî* ile *Kâsım-ı Envâr Dîvân*'ı arasında kurduğu ilişkiye dikkat çekmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler

Kâsım-ı Envâr, Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Mesnevî* Şerhi.

I. Giriş

14-15. yüzyıllarda İslam dünyası doğuda "Timur Rönesansı" olarak adlandırılan bir dönemi yaşamaktaydı. Bu dönemde Semerkant, Horasan, Herat, Şiraz, Meşhed, Merv ve Azerbaycan gibi birçok bölgeyi içine alan geniş

* Makalenin geliş tarihi: 16.02.2020 / Kabul tarihi: 18.03.2020

** Arş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Bölümü.
/ kubraceylan091@gmail.com (https://orcid.org/0000-0002-7135-3976)

bir coğrafyada hâkim olmayı başaran Timurlular, kazandıkları askerî başarıların yanı sıra kültür ve sanat hayatına verdikleri önem dolayısıyla da kendilerinden söz ettirmişlerdir. Timur'un Semerkant merkezli olarak başlattığı mimarî, ilmî, sosyal ve kültürel hayatı canlandırmaya yönelik girişimleri Şâhruh ile oğulları tarafından başta Herat olmak üzere hâkim oldukları diğer şehirlerde sürdürülmüş, bu dönemde Şâhruh ve oğlu Baysungur'un Herat'ta, Uluğ Bey'in Semerkant'ta gösterdiği çabalarla Abdülkâdir Merâgî, Kıvâmüddîn, Tebrizli Cafer, Kadızâde Rûmî, Gıyâsüddîn Kâşî, Ali Kuşçu gibi isimler yetişmiştir.² Diğer taraftan başta Timur olmak üzere, Timur devleti hükümdarları sûfî çevreler ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Timurluların yönetimi altındaki coğrafya Hurûfluk, Nurbahşilik, Muşa'sa'lık, Safevîlik, Ni'metullâhîlik, Nakşibendîlik, Kalenderîlik gibi gerek Sünnî gerek Şîî birtakım tasavvufî oluşumların faaliyet sahası olmuştur.³ Ancak Şâhruh döneminde şîî temâyüllü akımlara karşı alınan olumsuz tavır bu dönemde bazı tasavvufî çevreler ile gerilimler yaşanmasına sebep olmuştur.⁴ Bu gerilimlere rağmen Şâhruh şâir ve sanatkârları himâye ederek Herat'a gelmelerini sağlamış, onun döneminde Ni'metullâh-ı Velî, Kâtibî, Kâsım-ı Envâr, Emîr Hümâyün gibi şâirler yetişmiştir.⁵

Şâhruh döneminin önemli sûfî şâirlerinden Kâsım-ı Envâr gerek içinde bulunduğu siyâsî ve sûfî çevreler dolayısıyla gerekse Mevlânâ etkisini yansıtan şiirleriyle Türk edebiyatına çeşitli bağlamlarda etki etmiştir. Köprülü'nün asırlarca sevilerek okunduğunu bildirdiği⁶ Kâsım-ı Envâr şiirleri Türk şâirler ve müellifler tarafından da okunmuş, dîvânının birçok yazma nüshası ve şiirlerinin bulunduğu mecmualar Osmanlı kütüphanelerinde yer edinmiştir.⁷ Diğer taraftan klasik Türk edebiyatında Kâsım-ı Envâr'ı adıyla anan şâirler

² İsmail Aka, "Şâhruh", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahruh> (22.08.2019); Hayrûnnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, İstanbul 2007, s. 301-302

³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 2017, s. 193-196; Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara 2009, s. 95-107.

⁴ Musa Şamil Yüksel, *a.g.e.*, s. 118.

⁵ Zebîdullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, Tahran 1364, IV, 217-463; İhsân Yârşâtr, *Şî'r-i Fârisî der-Ahd-i Şâhruh*, Tahran 1347, s. 247-250.

⁶ Franz Babinger-Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet* (çev. Ragıp Hulusi/haz. Mehmet Kanar), İstanbul 1996, s. 76.

⁷ Ahmet Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul 1968, s. 327-33; Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfluk Metinleri Kataloğu*, Ankara 1973, s. 73-74.

de vardır. Nitekim Kâsım, 15. asrın son yarısı ile 16. asrın ilk yarısında yaşadığı bilinen Mevlevî şâirlerden Dîvâne Mehmed Çelebi'nin şu beyitlerinde karşımıza çıkar:

Tab'ım çerâğı Kâsım-ı Envâr'dan yanar
 Bûy-ı fenâ dimâğıma Attâr'dan gelir
 Nukl-i şarâb meclis-i gamda yeter bana
 Şol hûn-ı dil ki dîde-i hûnbârdan gelir⁸

Kâsım-ı Envâr'ın Anadolu'da Bayramî-Melâmî muhitler tarafından okunan bir şâir olduğu düşünülmektedir. Nitekim 16. yüzyılda Abdurrahmân el-Askerî tarafından kaleme alınan Melâmîlik metinlerinden *Mir'âtü'l-ışk'ta* Kâsım-ı Envâr'a ait şiirlere yer verilmektedir.⁹ 17. yüzyıla gelindiğinde dönemin Melâmî büyüklerinden ve *Mesnevî* şâiri Sarı Abdullah Efendi'nin Kâsım-ı Envâr ile özel bir hukukunun bulunduğu, onun renkli kişiliği ile hem kendi tabiatı hem *Mesnevî* beyitleri arasında bağlantılar yakaladığı ve bu vesile ile *Mesnevî* şerhinde Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerine sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Bu çalışmada farklı sosyal çevreler ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde Kâsım-ı Envâr'ın hayatına ilişkin birtakım hususlara dikkat çekilerek onun Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhindeki yansımaları, Türk edebiyatına etkisi bağlamında değerlendirilecektir.

II. Kâsım-ı Envâr'ın Hayatı Hakkında Bilgi Veren Klasik Kaynakların Değerlendirilmesi

Kâsım-ı Envâr'ın tarihî, tasavvufî ve edebî kişiliği hakkında bilgilere ölümden kısa bir süre sonra kaleme alınan tarih metinlerinde rastlanmakta olup sonraki dönemlerde tezkirelerin bu bilgilere dolaylı katkıları söz konusudur.¹⁰ Kâsım-ı Envâr'dan söz eden kaynakların ilki onun muâsırı olan Abdürrezzâk es-Semerkândî'nin (ö. 887/1482) 875/1470 yılında tamamlanan

⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Dîvân Şiiri XV-XVI. Yüzyıllar*, İstanbul 1954, s. 134.

⁹ İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahmân el-Askerî'nin Mir'âtü'l-ışk'ı*, Ankara 2003, s. 50, 61, 82, 104, 136.

¹⁰ Kâsım-ı Envâr'ın hayatına dâir bilgilerin yer aldığı klasik Farsça kaynaklar için bkz. *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (tsh. Saîd Nefîsî), Tahran 1337/1958, s. 5-60 (Giriş). Saîd

*Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*¹¹ isimli tarih kitabıdır.¹² Bu eserde Kâsım-ı Envâr, dönemin sultanı Şâhruh (1405-1447) ile ilgili olaylar dolayısıyla anılırken onun müstakil olarak biyografisini Abdurrahmân-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefehâtü'l-üns*'ünde¹³, Devletşâh'ın (ö. 900/1494-95[?]) *Tezkire*'sinde¹⁴, Ali Şîr Nevâî'nin (ö. 906/1501) *Mecâlisü'n-nefâis*'inde¹⁵ ve *Nesâyimü'l-mahabbe*'sinde¹⁶, Kemâleddîn Hüseyin b. Gâzürgâhî'nin (hicrî 9. asır) *Mecâlisü'l-uşşâk*'ında¹⁷, Muhammed Kâdî-i Semerkandî'nin (ö. 921/1515)

Nefîsî'nin çalışması Kâsım-ı Envâr ve eserleri üzerine yapılan ilk çalışma olması ve Kâsım'a dâir kayıtların yer aldığı birincil kaynaklara yer vermesi bakımından önemlidir.

¹¹ Semerkandî'nin babasının Şâhruh'un sarayında imam olarak görev yapması ve kendisinin de sarayda yetişip elçilik vazifesi yürütmüş olması Şâhruh dönemi olayları hakkında verdiği bilgiler bakımından eseri kıymetli kılmaktadır. bkz. İsmail Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı* (1405-1447), Ankara 1994, s. XIX.

¹² Eserde 831/1427 tarihinde Şâhruh'a düzenlenen suikast olayı detaylıca anlatılmakta, bu bağlamda Kâsım-ı Envâr'ın hâdise ile ilişkisi ve Herat'tan sürülmesi hakkında bilgi verilmektedir. Nefîsî, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 59-80.

¹³ Çalışma boyunca *Nefehât*'a yapılan atıflarda Lâmiî Çelebi tercümesinin Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara tarafından hazırlanan yayını esas alınmış; ancak farklılıklar söz konusu olduğunda Farsça yayına veya Osmanlı dönemi baskısına atıf yapılmıştır. bkz. Nüreddîn Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü'l-üns min-hadarâti'l-kuds* (haz. Mahmûd Âbidî), Tahran 1386/2007, s. 590-593; Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, İstanbul 1270, s. 663-666; Abdurrahmân Câmî, *Evlîyâ Menkıbeleri: Nefehâtü'l-üns* (trc. ve şrh. Lâmiî Çelebi / haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 808-810.

¹⁴ Esere yapılan atıflarda Necati Lugal tercümesi esas alınmış; ancak gerekli görülen yerlerde Farsça neşre başvurulmuştur. bkz. *Tezkiretü's-Şuarâ-i Devletşâh Semerkandî* (thk. Muhammed Abbâsî), Tahran [1337/ 1959], s. 385-392; Devletşâh, *Şâir Tezkireleri* (trc. Necâti Lugal), İstanbul 2011, s. 438-443.

¹⁵ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis I* (Giriş ve Metin) (haz. Kemal Eraslan), Ankara 2001, s. 6-7.

¹⁶ Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min-şemâyimi'l-fütüvve I: Metin* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1996, s. 418-419.

¹⁷ Emir Kemâleddîn Hüseyin Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk: Tezkire-i Urefâ* (haz. Gulamrızâ Tabâtabâi Mecd), Tahran 1375/1996, s. 222-227.

Silsiletü'l-ârifîn'inde¹⁸, Fahreddîn Ali Safî'nin (ö. 939/1532) *Reşehât*'ında¹⁹ görmekteyiz. Öte yandan Hândmîr'in (ö. 942/1535-36) *Habîbü's-siyer*'inde²⁰, Mîrhând'ın (ö. 903/1498) *Ravzatü's-safâ*'sında²¹, Hasan Rumlu'nun (ö. 985/1577) *Ahsenü't-tevârîh*'inde²², Kefeli Hüseyin'in (ö. 1010/1601) *Râznâme*'sinde²³, Emîn-i Ahmed-i Râzî'nin (ö. 1002/1594'ten sonra) *Heft İklîm*'inde²⁴, Rızâ Kulihan'ın (ö. 1288/1871) *Mecmau'l-fusahâ*²⁵ ve *Riyâzü'l-ârifîn*²⁶ isimli eserlerinde Kâsım-ı Envâr'a dâir tarihî bilgiler yer almaktadır.

Nefehât, *Mecâlisü'l-uşşâk*, *Devletşâh Tezkiresi*, *Silsiletü'l-ârifîn*, *Reşehât* ve *Mecâlisü'l-mü'minîn* gibi eserlerde Kâsım-ı Envâr'ın sûfî kimliği ön plana çı-

¹⁸ Ubeydullâh-ı Ahrâr'ın en önemli halifelerinden biri olan Muhammed Kâdî tarafından kaleme alınan eserde Kâsım-ı Envâr ile ilgili birçok menkıbevi anlatıma yer verilmektedir. Eserin bir kısmı Sarı Abdullah Efendi'nin akrabasından ve Bayramî-Melâmî çevresinden La'lizâde Abdülbâkî (ö. 1159/1746) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Muhammed b. Burhâneddîn-i Semerkandî, *Silsiletü'l-ârifîn ve Tezkiretü's-siddîkîn* (tsh. İhsânullân Şükrullâhî), Tahran 1388/2009, 235-241. Eser ve yazarı hakkında bilgi için bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı [XII-XVII. Asırlar]*, İstanbul 2007, s. 155-156, 175-177.

¹⁹ Eser, özellikle Ubeydullâh-ı Ahrâr'ın Kâsım-ı Envâr ile ilişkisi ve ona dâir anlatımlarına yer vermesi ile Kâsım'ın diğer kaynaklarda bulunmayan farklı yönlerine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. *Reşehât*'a yönelik atıflarda İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî tarafından yapılan tercüme esas alınmıştır. bkz. Safiyyüddîn Ali, *Reşehât-ı Aymü'l-Hayât* (trc. İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî), y.y. 1291, s. 145-146, 150, 152, 311-312, 331-332, 340-341, 342-349, 351, 368, 375, 392. Eser ve yazarı hakkında bilgi için bkz. Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s. 156-158.

²⁰ Gıyâseddîn Hândmîr'e (ö. 942/1535-36) ait *Habîbü's-siyer fi-Ahbâri Efrâdi'l-beşer* isimli devletler esas alınarak hazırlanan üç ciltlik genel dünya tarihi için Abdülhüseyin Nevâî'nin bu eserdeki ricâlî tasnif ettiği çalışmasından istifâde edilmiştir. bkz. Abdülhüseyin Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-siyer*, Tahran 1379/2000, 124-126.

²¹ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ* (haz. Abbas Zeryâb), Tahran 1338/1959, II, 1160-1162.

²² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârîh* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2006, s. 207-209.

²³ Kefeli Hüseyin, *Râznâme* (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Harvard 2004, s. 176-177.

²⁴ Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 29-30; Abdülhüseyin Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân*, Tahran 1389/2010, s. 200-206.

²⁵ Rızâ Kulihan Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ* (haz. Muzâhîr Musaffâ), Tahran 1382/2003, II/1, 88-90.

²⁶ Rızâ Kulihan Hidâyet, *Riyâzü'l-ârifîn* (haz. Mihr Ali Gürgânî), Tahran 1344/1966, s. 194-196.

karılarak kerâmetlerine ve menkıbelerine yer verilmekte, aynı zamanda şâirliği vurgulanıp şiirlerinden parçalar sunulmaktadır. *Matla'ı Sa'deyn, Habîbü's-siyer, Ravzatü's-safâ* gibi tarih metinlerinde ise Kâsım'ın siyâsî ilişkileri etrafında şekillenen olaylara dayalı bir anlatım esas alınmıştır. Zebîdullâh Safâ, İhsân Yârşâtır, E. G. Browne gibi Fars edebiyatı araştırmacıları Kâsım-ı Envâr'ı Şâhruh dönemi edebiyatının önemli sûfî temsilcilerinden olması bakımından ele almışlardır.²⁷ Türkçede müstakil olarak Kâsım-ı Envâr üzerine yapılmış çalışmalar Mâcî ve Karaismailoğlu ile sınırlı kalmakla birlikte Fuad Köprülü, Abdülbâki Gölpınarlı, Ahmet Yaşar Ocak gibi araştırmacılar döneme veya muhite ilişkin çalışmalarında Kâsım-ı Envâr'a yer vererek onu döneminin farklı tasavvufî zümreler arasında üstlendiği etkin rol bakımından değerlendirmişlerdir.²⁸

III. Kâsım-ı Envâr'ın Biyografisi ve Çevresi

Kaynaklarda Şâh Kâsım-ı Envâr²⁹ Şeyh Kâsım-ı Envâr³⁰, Mîr Kâsım-ı Envâr³¹, Seyyid Kâsım³², Kâsım-ı Tebrizî³³, Emîr Seyyid Kâsım-ı Tebrizî³⁴ gibi isimlerle anılan Kâsım-ı Envâr *Enîsü'l-ârifîn* isimli eserinin girişinde tam adını Ali b. Nasîr b. Hârûn b. Ebi'l-Kâsım el-Hüseynî et-Tebrizî el-meşhûr bi-

²⁷ Zebîdullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, IV, 252-264; Yârşâtır, *Şi'r-i Fârisî der-Ahd-i Şâhruh*, s. 84-86, 97, 121, 140-141, 184-188; E. G. Browne, "Qâsimu'l-Anwâr", *A Literary History of Persia*, Cambridge 1951, III, 473-487. Kâsım-ı Envâr'a dâir bilgi sunan kaynaklar içinde Abdülhüseyn Zerrinkub'un *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân* isimli çalışması bu sûfî şâire dâir kaynaklarda yer alan kayıtları toparlayıp bütüncül bir yaklaşım ile değerlendirmesi bakımından kıymetlidir. Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân*, s. 200-206.

²⁸ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 76-79; Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, s. 16; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalendariler XVI-XVII. Yüzyıllar*, İstanbul 2016, s. 101-103.

²⁹ *Tezkiretü'ş-Şuarâ-i Devletşâh Semerkandî*, s. 385.

³⁰ *Devletşâh, Şâir Tezkireleri*, s. 438.

³¹ *Nevâî, Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6; Kefeli Hüseyin, *Râznâme*, s. 176.

³² *Câmî, Nefehâtü'l-üns*, s. 590; Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 435; Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 808.

³³ Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 342; Rızâ Kulhan, *Riyâzü'l-ârifîn*, s. 194; Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 808.

³⁴ *Câmî, Nefehâtü'l-üns*, s. 590; Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe*, s. 418.

Kâsımî şeklinde kaydetmektedir.³⁵ Lakabı Muînüddîn olarak verilmektedir.³⁶ Kaynaklarda “Seyyid” nisbesiyle anılmasından ve künyesinin “Hüseynî” olarak kaydedilmesinden Hz. Hüseyin’in soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Saîd Nefîsî *Enîsü’l-ârifîn*’de yer alan şu beyitlerin onun Hz. Peygamber’in torunlarından ve Hz. Hüseyin’in soyundan olduğuna işâret ettiğini belirtir³⁷:

لاف فرزندى ندارم، يا رسول
در رهت خاكم، قبولم كن قبول

[Ey peygamber! Evlâdın olmanın sözünü etmem uygun düşmez. Ancak senin yolunda topırağım, beni kabûl buyur.]³⁸

گر حسینی نسبتم، گر از حجاز
نیست تدبیرم به جز سوز و گداز

[Nisbetim Hz. Hüseyin’e de olsa Hicaz’dan da olsam yanıp erimekten başka çarem yok.]³⁹

Nefîsî, Kâsım-ı Envâr’ın “şâh” olarak anılmasına ve bu unvanın onun yaşadığı dönemde Hz. Peygamber’in soyundan gelenler için kullanıldığına da dikkat çekmektedir.⁴⁰

Kâsım-ı Envâr şiiirlerinde Kâsım, Kâsımî ve Kâsım-ı Envâr mahlaslarını kullanır. Rivâyete göre Kâsım-ı Envâr’ın rüyâsında ellerinde mum olan bir grubun onun elindeki mumdan ateş alarak mumlarını tutuşturduğunu görmesi üzerine sohbetlerine katıldığı ve müridi olduğu Şeyh Sadreddîn-i Erdebilî kendisine “Kâsım-ı Envâr” (ışıkları bölüşen) adını verir.⁴¹

³⁵ Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 360.

³⁶ Nûrullah Şuşterî, *Mecâlisü’l-mü’minîn*, Tahran 1365/1967, II, 44; Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 30.

³⁷ Nefîsî, bazı kaynaklarda Kâsım-ı Envâr’ın nesebinin İmâm Mûsâ Kâzım’a dayandırılmasını bu şiiirlerde açıkça ifâde edilene aykırı olması dolayısıyla doğru bulmamaktadır. Ayrıca Kâsım’ın Musevî olarak anılmasının sebebinin müridi olduğu Sadreddîn-i Erdebilî’nin soyunun İmam Mûsâ Kâzım’a dayandırılması olabileceğini belirtir. Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 60-61.

³⁸ Kâsım-ı Envâr, *a.g.e.*, s. 362.

³⁹ Kâsım-ı Envâr, *a.g.e.*, s. 363.

⁴⁰ Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 101.

⁴¹ Nefîsî, *a.g.e.*, s. 64. Rüyanın *Mecâlisü’l-uşşâk*’taki anlatımı için bkz. Gâzürgâhî, *Mecâlisü’l-uşşâk*, s. 223-224.

Kaynaklarda aslen Azerbeycanlı olduğu⁴² belirtilen Kâsım-ı Envâr 756/1355⁴³ veya 757/1356⁴⁴ yılında Tebriz yakınlarındaki Serâb⁴⁵ şehrinde doğmuştur.⁴⁶ Kaynaklarda âilesine, zâhirî ilimlere yönelik eğitimine ve ders aldığı hocalarına ilişkin bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak eserlerinden hareketle onun bu türlü ilimlere belli ölçüde vâkıf olduğu, hayatı boyunca yaptığı seyahatlerin de bu ilimleri tahsile yönelik olabileceği düşünülmektedir.⁴⁷ Kâsım-ı Envâr'ın Anadolu'ya da gittiğini ve burada Mevlânâ Cânî isimli meczûb ile görüşüp ondan etkilendiğini bildiren şu anlatımdan onun Tebriz'de bir süre eğitim aldığı sonucu çıkarılabilir.⁴⁸

Seyyid hazretleri mebdâdi-yi hâlde mecâzib ve mecânîne çok mülâzemet ederler imiş. Buyururlardı ki filân yerde bir kaviyyü'l-hâl meczûb vardır, ona vardım, gördüğüm gibi bildim ki Mevlânâ Cânî idi ki Tebriz'de bizim ile bile idi, tahsîl-i ilm ederdi. Ona lisân-ı Türkî ile dedim ki "Mevlânâ Cânî beni tanır mısın?" Dedi ki "Tanırım." Yani dedi ki "Bilirem Mevlânâ Seyyid'sin." Dedim ki "Sana ne hâl oldu?" Dedi ki "Ben de sencileyin sergeşte idim, her nesne beni dâimâ birer cânibe çekerdi. Yani keşâkeş-i tab'at ile sergerdân idim. Nâgâh bir nesne görünüp beni benden kaptı." Ondan sonra Türkî-yi Rûmî ile dedi ki "Dinlendim dinlendim." Hâce hazretleri buyururlar idi ki

⁴² Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6; Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 438.

⁴³ Muhsin Mâcit, "Kâsım-ı Envâr", <http://www.turkedebiyatisimlersozlugi.com> (25.04.2019); Adnan Karaismailoğlu, "Kâsım-ı Envâr", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasim-i-envar> (28.03.2019)

⁴⁴ Rızâ Kulhan, *Riyâzü'l-ârifîn*, s. 194. Browne ve Kiyarad da *Riyâzü'l-Ârifîn*'den hareketle doğum tarihini 757/1356 olarak kaydeder. Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473; Kâsım-ı Envâr, *Die Ghaselen des Qasem Anwar: In der Überlieferung der Handschrift in der Mamier-Kulturstiftung: Dîvân-ı Gazeliyat* (haz. Khosro Kiyarad/trc. Sarah Kiyarad), Wiesbaden 2015, s. 449. Ayrıca bkz. Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân*, s. 200.

⁴⁵ *Devletşâh Tezkiresi*'nde Kâsım-ı Envâr'ın doğduğu şehir Surhâb/Sürhâb şeklinde kaydedilmiştir. *Tezkiretü'ş-Şuarâi Devletşâh Semerkandî*, s. 385; Devletşâh, *Şâir Tezkireleri* s. 438; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik*, s. 101. Ancak Saîd Nefîsî bunun doğru olmadığını, Sürhâb'ın Tebriz'deki Makberetü'ş-Şuarâ olarak da bilinen mahallesi olduğunu ifade eder. Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 64-65.

⁴⁶ Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6; Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 222.

⁴⁷ Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân*, s. 201.

⁴⁸ Zerrinkub, *a.g.e.*, s. 201.

“Her bâr ki Seyyid hazretleri bu hikâyeti söyleyelerdi gözlerinden yaş revân olurdu.” Ma’lûm oldu ki ol meczûbun kelâmı onların bâtınuna azîm te’sîr eylemiş imiş.⁴⁹

Kâsım-ı Envâr’ın hayatına dâir verilen bilgilerden onun küçük yaşlarından itibaren farklı tasavvufî muhitler ve sûfiler ile irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Şâh Ni’metullâh-ı Velî’nin (ö. 834/1431)⁵⁰ hac yolculuğuna gidişi veya bu seyahatten dönüşü sırasında uğradığı Serâb’da o dönemde çocuk yaşta olan Kâsım ile görüştüğü ve Ni’metullâh-ı Velî’nin küçük yaşına rağmen ondan etkilendiği rivâyet edilir.⁵¹ Kâsım-ı Envâr’ın hayatının ilerleyen aşamalarında da bu sûfî ile ilişkisinin sürdüğü görülmektedir.

⁴⁹ Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 348; Câmî, *Nefehâtü'l-üms*, s. 592; Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe*, s. 418. Saîd Nefîsî bu olayı Muhammed Ma’sum-ı Şîrâzî’nin *Keşkül-i Şeyh Bahât* tercümesinden istifâdeyle aktarır. bkz. *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr*, s. 81-82 (Giriş). *Reşehât*’ta Kâsım-ı Envâr’ın “Mevâlî cinsinden sûfiyye meşrebinde iki kimse gördüm biri Mevlânâ Cânî-i Rûmî idi ve biri dahi Mevlânâ Nâsır-ı Buhârî idi.” dediği nakledildikten sonra bu menkıbeye yer verilir. Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 348. Nefîsî Kâsım-ı Envâr’ın Mevlânâ Cânî ile Yunan dili ile konuştuğunu Rum dilinden kastın bu olduğunu söyler. Zerrinkub ise bu dervişin Safevî şeyhlerine müntesip olan Türkmenlerden olduğunu, dolayısıyla Türkçe konuştuklarını belirtir. Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 82; Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân*, s. 201.

⁵⁰ XV. yüzyıldan itibaren Kirman, Mâverâünnehir, Kâhire, Suriye, Irak, Azerbaycan ve İran’ın birçok bölgesinde yayılarak Bektâşîlik üzerinden Anadolu’ya ulaşan Ni’metullâhiyye tarikatının kurucusu olan Şâh Ni’metullâh bu bölgelerdeki Türkmen halkın tasavvufa yönelerek müslümanlaşmasında etkili olmuş ancak yayılan ünü ve nüfûzu sebebi ile devlet nezdinde tehlike olarak görülerek Timur tarafından Mâverâünnehir’den uzaklaştırılmıştır. Timur’un oğlu Şâhruh’un ise kendisine iltifat ettiği nakledilmektedir. Ni’metullâhiyye tarikatı Şâh Ni’metullah’ın ölümünden sonra şîî unsurların etkisi altında kalarak Haydarî, Safevî ve Kalenderî meşreplerin bir arada bulunduğu bir tarikata evrilmiştir. Şâh Ni’metullâh ve takipçilerinin melâmî tavra sahip gezici dervişler olmalarından başka vahdet-i vücûdçu fikirleri, ilm-i hurûf ve gizlî ilimlerden istifâde etmeleri bu zümreleri bir arada tutan unsurlar olarak zikredilmektedir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. *Mecmua der-Tercüme-i Ahoâl-i Şâh Ni’metullâh-ı Velî-yi Kirmânî: Risâle Abdürrezzâk Kirmânî, Faslı ez-Câmî’ Müfîdî, Risâle Abdülazîz Vâizî* (tsh. Jean Aubin), Tahran 1361/1982, s. 2-131. Ayrıca bkz. Mahmud Erol Kılıç, “Ni’metullâh-ı Velî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nimetullah-iveli> (20.08.2019).

⁵¹ *Mecmua der-Tercüme-i Ahoâl-i Şâh Ni’metullâh-ı Velî-yi Kirmânî*, s. 38; Rızâ Kulihan, *Riyâzü'l-ârifîn*, s. 194; Rızâ Kulihan, *Mecmau'l-fusahâ*, II/1, 89. Ayrıca bkz. Mâcit, “Kâsım-ı Envâr”, <http://www.turkedebiyatiisimlersonzlugugu.com> (25.04.2019); Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik*, s. 101.

Hayatı üzerindeki tesiri düşünüldüğünde Kâsım-ı Envâr'ın irtibatlı olduğu çevreler içerisinde öne çıkan ilişkisi Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyyüddîn-i Erdebîlî (ö. 735/1334)'nin⁵² oğlu Şeyh Sadreddîn-i Erdebîlî (ö. 794/1392)⁵³ ile kurduğu ilişkidir. Kâsım-ı Envâr gençlik yıllarında Tebriz'de görüştüğü şeyhin müridi olarak tasavvuf yoluna girmiştir.⁵⁴ Şiirlerinde Sadrüddîn-i Erdebîlî'ye bağlılığına işaret eden beyitler vardır.⁵⁵ Kâsım-ı Envâr onun ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü bu beyitler ile dile getirmiştir:

صدر ولايت، که نقد شيخ صفی داشت
 قرب نود سال بود رهبر این راه
 جانش به وقت رحیل عطسہ مزد و گفت
 "یا مَلَكَ الْمَوْتِ، فُذِّ وَصَلْتُ إِلَى اللَّهِ"
 حالت او را ملک چو دید عجب ماند
 گفت که: یا شیخ، أَلْفَ بَرَحْمَكِ اللَّهُ!

⁵² Tarihi süreçte Safevî hânedanlığına evrilen Safeviyye tarikatının kurucusu olan Safiyyüddîn-i Erdebîlî (ö. 735/1334), İlhanlı dönemi sûflilerinden, İbrâhim Zâhid-i Gîlânî'nin müridlerindendir. Erdebil merkezli tarikatın Anadolu da dâhil olmak üzere geniş çevrelere yayıldığı, Türkmen nüfûs üzerinde etkili olduğu, İlhanlı yöneticileri tarafından desteklendiği bilinmektedir. Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin menkıbevî hayatına dair geniş bilgi veren İbn Bezzâz'ın (ö. 759/1358'den sonra) *Safvetü's-safâ* isimli eseri için bkz. Serap Şah, *Safvetü's-safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkabeleri* (Doktora Tezi, 2007), Marmara Üniversitesi SBE, I-II. Ayrıca bkz. Reşat Öngören, "Safiyyüddîn-i Erdebîlî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safiyyuddin-i-erdebili> (20.08.2019); Muhammed Neşâti Şîrâzî, *Tezkire-i Şeyh Safiyyüddîn Erdebîlî* (tsh. Dâvûd Behlûlî), Kum 1389/2011.

⁵³ Vefâtının ardından babası Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin yerine postnişîn olan Sadreddîn-i Erdebîlî şeyhliğinin ilk döneminin siyâsî problemlerin baş gösterdiği bir devre olması ve Safevîlerin artan nüfûzu ile devlet tarafından tehlike olarak görülmesi neticesinde tâkibâta uğramış; fakat sonraki dönemlerde itibârını geri kazanmış, Erdebil ve Gîlân merkez olmak üzere tarikatın geniş çevrelerde yayılmasını sağlamıştır. bkz. Şah, *Safvetü's-safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkabeleri*, s. 79-81; Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safeviyye> (10.06.2019)

⁵⁴ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 438; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6; Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 223; Rızâ Kulihan Hidâyet *Mecmau'l-fusahâ*, II/1, s. 89. Sarı Abdullah Efendi de *Cevheretü'l-bidâye*'de Kâsım-ı Envâr'ın Sadreddîn-i Erdebîlî'nin müridlerinden olduğunu şöyle ifade eder: "Seyyid Kâsım-ı Envâr-ı Tebrizî, Sadrüddîn-i Erdebîlî'nin mürid-i fehm-tîz pey-rev-i keş-hîzlerindendir." Zübeyde Özer, *Cevheretü'l-bidâye ve Dürretü'n-nihâye: Metin-İnceleme-Sözlük; Cilt I* (Doktora tezi, 2015), İstanbul Üniversitesi SBE, s. 491.

⁵⁵ Bu şiirler için bkz. Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 193, 340, 375.

قاسمی سوخته ز فرقت خواجه
صبر کن اندر فراق "صَبْرُكَ لِلَّهِ"

[Şeyh Safiyyüddîn'in bulunduğu velâyet mertebesine sahip olup doksan yıl var ki bu yolun rehberi idi. Rûhu göç etme vaktinde iken aksırdı ve şöyle dedi: Ey ölüm meleği, muhakkak Allah'a ulaştım. Melek onun hâlini görünce şaşırıp kaldı ve dedi ki: Ey şeyh, Allah sana binlerce rahmet etsin! Kâsımî onun ayrılığının acısı ile yanmıştır. Öyleyse ayrılığa sabret ki "sabrın da Allah içindir."]⁵⁶

Câmî *Nefehât*'ta ve Ali Şîr Nevâî *Nesâyimü'l-mahabbe*'de Kâsım-ı Envâr'ın Şeyh Sadreddîn-i Erdebilî'nin değil Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238)'nin⁵⁷ halifelerinden Şeyh Sadreddîn-i Ali Yemenî'nin müridi olduğu bilgisine yer verir.⁵⁸ Ancak 757/1356 (veya 756/1355) yılında doğduğu bilinen Kâsım-ı Envâr'ın 635/1238 tarihinde vefât eden Kirmânî'nin halifelerinden Sadreddîn-i Yemenî ile görüşmesi tarih bakımından mümkün görünmemektedir. Nitekim Ali Şîr Nevâî de *Nesâyimü'l-mahabbe*'de Câmî'den aktardığı bu kayda *Mecâlisü'n-nefâis*'te yer vermez.⁵⁹ Ayrıca Devletşâh da tezkiresinde Sadreddîn-i Yemenî'den söz etmemektedir. Zerrinkub, Câmî'nin bu tutumunu onun ve diğer Horasan şeyhlerinin Kâsım-ı Envâr'ın Safevî şeyhlerine bağlılığını benimsemek istemedikleri için şiirlerinde görülen etkinin Sadreddîn-i Erdebilî'den değil Sadreddîn-i Yemenî'den kaynaklandığını kabul etmek istedikleri şeklinde değerlendirir.⁶⁰

Kâsım-ı Envâr bir müddet şeyhi Sadreddîn-i Erdebilî'nin hizmetinde bulunduğundan sonra Gîlân'a gitmek üzere ondan halifelik almıştır. *Mecâlisü'l-*

⁵⁶ Kâsım-ı Envâr, *a.g.e.*, s. 340.

⁵⁷ Hayatı ve tarikatı hakkında bilgi için bkz. Moharram Mostafavî, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadüddîn-i Kirmânî ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, İstanbul 2016.

⁵⁸ Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, s. 590; Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 663; Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe*, s. 418; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârîh*, s. 207; Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik*, s. 102. Lâmiî Çelebi'nin tercümesinde yer alan Kâsım-ı Envâr'ın Evhadüddîn-i Kirmânî'nin müridlerinden olan Sadreddîn-i Yemenî'nin sohbetlerinde bulunduğu dair bilgi eserin sadeleştirilmiş yayımında Kâsım-ı Envâr'ın Evhadüddîn-i Kirmânî'nin sohbetlerine katıldığı şeklinde ifade edilmiştir. bkz. Lâmiî Çelebi, *Evlîyâ Menkıbeleri*, s. 808; Câmî, *Nefehât*, s. 590.

⁵⁹ Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6-7; Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 67. Ayrıca bkz. Mâcî, "Kâsım-ı Envâr", <http://www.turkedebiyatitsimlersonuzlugu.com>.

⁶⁰ Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücü der-Tasavvuf-i İrân*, s. 201.

uşşâk'ta Kâsım-ı Envâr'ın şeyhi tarafından irşâd ile görevlendirilmesini anlatan aşağıdaki menkıbede onun kendi zamanının velîlerinden ayrı bir yere sahip olduğu vurgulanmakta ve Hz. Peygamber'in hakikatine en münâsip tavrı sergileyen velî oluşu ifâde edilmektedir. Bu anlatıma göre Kâsım-ı Envâr çilesinin son gecesinde uyku ile uyanıklık arasında bir rüyâ görür. Rüyâsında Erdebil mescid-i câmiinin minberi üzerinde bir mum olduğunu görür. Bu mum Hz. Peygamber'dir. Câmînin etrafı da mumlarla kaplıdır, bunlar ise diğer peygamberler ve velîlerdir. Sonra Kâsım-ı Envâr kendisini pervâne misâli Hz. Peygamber'i temsil eden muma atıp yaktığını ve diğer peygamberler ve velîlerin de onun yaptığını yaptıklarını görür. Bunun üzerine o hâlde uyanır ve rüyâsını şeyhine anlatınca şeyhi kendisinin henüz böyle bir makâma ulaşmadığını imâ edip kendisini halifelik ile görevlendirerek Gılân'a gönderir.⁶¹ Kâsım-ı Envâr'ın *Risâle der-Beyân-ı İlm*'de bildirdiği üzere 779/1377 yılında Herat'ta olduğu⁶² düşünüldüğünde onun Gılân'a gönderilmesinin bu tarihten önce gerçekleştiği ve bu sırada yirmi iki yaşından küçük olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitler onun erken yaşta şeyhinden hırka ve icâzet aldığına işâret sayılmıştır:

مرا علم ازل در سینه دادند
عجب علمی، ولی درسی، ندادند
مرا سه ساله، حالی گشته معلوم
که شیخ چله را در، سی ندادند

[Ezel ilmini sînemize koydular. Şaşılacak bir ilim! Fakat ondan bir ders vermediler. Çiledeki şeyhe otuz senede vermedikleri hâl bana üç yılda malûm oldu.]⁶³

Bazı müellifler ikinci beyitteki سه ساله ifâdesinden hareketle Kâsım-ı Envâr'a üç yaşında ilâhî inâyet ile bu ilmin kapısının açıldığını iddia etmişlerdir.⁶⁴ Ancak beyti Kâsım-ı Envâr'ın çiledeki şeyhin otuz yılda ulaşamadığı hâlde üç yıl boyunca riyâzet ve mücâhede ile ulaştığı şeklinde anlamak daha

⁶¹ Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 224. *Mecâlisü'l-uşşâk*'ta bu rüyânın ardından Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin asıl adı Muînüddîn olan Kâsım-ı Envâr'a bu mahlası verdiği ifâde edilir.

⁶² Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 402.

⁶³ Kâsım-ı Envâr, *a.g.e.*, s. 336.

⁶⁴ Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 223; Şüşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, s. 44.

doğru görünmektedir. Nitekim Nefisî ve Zerrinkub'un yorumları da bu doğrultudadır.⁶⁵ Diğer taraftan Kâsım'dan bahseden kaynaklarda onun riyâzet ve mücâhedeye verdiği önem vurgulanmış ve bu yönünü öne çıkaran anlatımlara yer verilmiştir.⁶⁶ Bu anlatımlarda dikkat çeken diğer bir husus onun mücâhede ve riyâzet ile geçen ömrünün son yıllarını rahat içinde geçirmiş olduğuna ilişkin rivâyetlerdir. Nitekim *Devletşâh Tezkiresi*'nde de benzer şekilde aktarılan⁶⁷ menkıbeye Sarı Abdullah Efendi tarafından da yer verilmiştir:

Hikâyet olunur ki Seyyid Kâsım Envâr kaddesallâhu sırrahû ibtidâ-i sülûklerinde mücâhede ve riyâzet ve cû' ve seher ve samt ve 'uzleti maktûr-i beşer olmayacak mertebeye iledüp hattâ mâni'-i nevm olmak için savma'alarının sakfına bir resen bend idüp ve pehlûları zemîne dokunmamak için ol resenün ucını koltuğundan kayd idermiş ve beden-i latifleri hilâl-veş nizâr ve miyânları mûy-veş hayâl olmuş iken mertebe-i kemâle vâsıl olduktan sonra mâbeynde hayli zamân mürûr idüp ittifâkan diyâr-ı âharda olan ahhâbından birisi mesâfe-i ba'ideden şedd-i rahl eyleyüp Kâsım-ı Envâr hazretlerinin ziyâretine geldükde savma'ada bulmayup su'âl itmekle fülân bâğçededür diyü haber virilmegin mahall-i mezbûra varup Kâsım-ı Envâr hazretlerini buldukda behişt-âsâ bir latif bâğçenün içinde bir bâlîne ittikâ' idüp ve müridlerinden birisi mübârek ayakların oğup ve beşere-i şeriflerine nazar itdükde humret ve bedenlerinde lahm u şahm müşâhede itmekle ziyârete gelen ol kimesne su'âl idüp siz hod mukaddemen şol makûle riyâzetde iken hâlâ bu kadar safâ ihtiyârına bâis ne vâki' oldı didükde "Ol zamân muhib idik şimdi mahbûb olduk" diyü buyurmuşlar.⁶⁸

⁶⁵ Nefisî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 62-63; Zerrinkub, *Donbâle-i Cüsticû der-Tasavvuf-i İrân*, s. 202.

⁶⁶ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 442-443; Muhammed Kâdi, *Silsiletü'l-ârifîn*, s. 235-241; Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 342-349.

⁶⁷ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 442-443.

⁶⁸ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul 1287, I, 366. *Devletşâh Tezkiresi*'nde bunun üzere Kâsım-ı Envâr'ın من گدا بودم درین خانه چو چاه * شاه گشتم قصر باید بهر شاه [Bu kuyu gibi evde bir dilenciydim, şimdi pâdişâh oldum. Pâdişâha bir saray lâzımdır] beytini okuduğu rivâyet edilir. Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 443. Sarı Abdullah Efendi Kâsım-ı Envâr'ın bu hâline şerhinin üçüncü cildinde şu şekilde

Kâsım-ı Envâr'ın Gîlân'a gittikten sonra burada etrafına geniş bir mürid halkası topladığı⁶⁹, bir süre kaldığı Gîlân'dan ayrıldıktan sonra Horasan'a gittiği ve bir müddet Nîşâbur'da bulunduğu⁷⁰ ancak müridleri ile birlikte bâzı âlimlerin ve özellikle tasavvuf dışı zümrelerin tepkisini çektiği için Herat'a gitmek zorunda kaldığı⁷¹ ve hayatının önemli bir bölümünü (elli yıl kadar) burada geçirdiği bilinmektedir. Herat, o dönemde Timur'un oğlu Şâhruh (ö. 850/1447)'un⁷² yönetimi altındaki devletin başşehri idi. Kâsım-ı Envâr bura-

değirmiştir: "Bu hikmet-i hafiyede hayrân olmuşuzdur ki enbiyâ-yı îzâmdan Dâvûd ve Süleymân ve Yûsuf aleyhimü's-selâm ve evliyâ-yı kirâmdan İskender ve Ömer bin Abdilazîz ve niçe selâtin ve ümerâ gelmişler ve Meccüddîn-i Bağdâdî ve Alâüddeve Simnânî ve Sadreddîn-i Konevî ve bunların emsâli kibâr-ı evliyâ niçe emvâl ü emlâke mâlik olmuşlardır. Ve Ubeydullâh-ı Ahrâr ve Kâsım-ı Envâr ve niçe kibâr dahı ba'de'r-riyâze râhat-ı cesedânî ve ni'met-i cismânîye iştigâl gösterüp husûsan Evhadüddîn-i Kirmânî ve Fahreddîn-i Irâkî'nün hilâf-ı zâhir-i tarîka ba'zı hareketleri hikâyet olunup ve zamânumuzda dahı mazanne-i kerâmet niçe sâhib-i servet vardır." Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 370.

⁶⁹ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 438; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6.

⁷⁰ Devletşâh, *a.g.e.*, s. 438.

⁷¹ Devletşâh, *a.g.e.*, s. 438. Ocak'ın belirttiğine göre Kâsım-ı Envâr "müridlerinin şeriata aykırı tavırları ve kendisinin panteizme kaçan vahdet-i vücûtçu fikirleri sebebiyle tepkilerle karşılaştı." bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik*, s. 102. Ayrıca bkz. Mâcîc, "Kâsım-ı Envâr", <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com>.

⁷² Timur'un ölümünden sonra Timur devletini başarılı bir şekilde yönetmeyi başaran Şâhruh'un hükümeti döneminde Herat'ın önemli bir ilim ve kültür merkezi hâline geldiği, Şâhruh'un edip, şâir ve sanatkârları himâye ettiği bilinmektedir. bkz. İsmail Aka, "Şâhruh", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahruh> (22.08.2019). Kaynaklarda sünîliği ve sünî canlandırma politikası vurgulanan bir hükümdar olarak Şâhruh, hükümdarlığı süresince Timur devletinde gelenek olduğu üzere din adamları ve tarikat büyüklerine karşı gösterilen itinalı tutum ile birlikte devlete karşı sorun çıkaran veya tehlikeli görünen şahsiyetlere -özellikle Hurûflik, Muşâ'şalık ve Nûrbahşilik gibi aşırı şiî akımlara- karşı sert tedbirler almış, gerektiğinde sürgüne gönderme veya idam etme gibi yöntemlerle bu akımları etkisiz hâle getirme çabası içinde olmuştur. Bununla birlikte sünî tarikatlar ile iyi ilişkiler içinde olduğu özellikle Nakşibendî tarikâtının ileri gelenleri ile yakınlık kurduğu bilinmektedir. bkz. Aka, *Mirza Şâhruh ve Dönemi*, s. 208-211; Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, s. 118-119, 201. Şâhruh dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamânı (1405-1447)*; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 24-265.

daki irşad faaliyetleri neticesinde kısa sürede aralarında Herat'ın ileri gelenlerinin de bulunduğu geniş bir mürid topluluğu oluşturmayı başardı.⁷³ *Râznâme* ve *Devletşâh Tezkiresi*'nde belirtildiğine göre Kâsım-ı Envâr'ın ulaştığı bu şöhreti çekemeyenlerin Şâhruh'a onun isyân hazırlığında olduğunu bildirerek fitneye sebep olabileceğini söylemeleri üzerine Kâsım-ı Envâr Herat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁷⁴ *Devletşâh Tezkire*'sinde bu olayın Mirza Baysungur'un (ö. 837/1434)⁷⁵ ricâsı üzerine gerçekleştiği kaydedilir.⁷⁶ *Râznâme*'de ise bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Ashâb u ahbâb miyânında niçe dürlü güft ü gû olup birkaç gün geçüp Şâhruh Mîrzâ Seyyid hazretlerin da'vet idüp mülâtefe yüzinden eydür ki "Cenâbunuza siz hod müsâferet ve gayrı diyâra mühâceret fermân olunmuşdı. Terk-i imtisâle sebep ve ulü'l-emre adem-i itâ'ate bâ'is nedür? Husûsâ kendü eş'ârınızdan tefe''ül buyurmuşsuz. Azm-i sefer görünmiş; min-ba'd tevakkufun aslı nedür?" Seyyid hazretleri buyururlar ki "Hâşâ ulü'l-emre muhâlefet maksûd degüldür. Fe-ammâ bi-hamdillâhi teâlâ İslâm pâdişâhu geçersiz ve adl ü insâf ile ittisâf da'vâsın idersiz. Sizün hakkunuzda bizden ne zuhûr itdi ki dârü'l-İslâm'dan git dîrsiz. Yarın huzûr-ı Hak'da ne cevâp virürsüz?" Mîrzâ'yı mülzem olup elinde *Dîvân-ı Hâfız* bulunur Seyyid hazretlerine sunup eydür ki "Hâce Hâfız hazretlerinün kelimât-ı kudsiyelerin dahı tefe''ül buyurun. Eger ikâmetünüze işâret olursa aslâ sizi incitmeyelüm ve müsâferet teklîf itmeyelüm. Ammâ şöyle bir ay intizâm-ı memleket ve be-hükm-i iktizâ-yı ahkâm-ı saltanat ile bir müddet irtihâl ve hicret, ayn-ı maslahat olmasın iş'âr iderse ümmîddür ki muhâlefeti ber-taraf idüp çıkup gidesiz ve bir vilâyeti dahı müşerref idesiz." Seyyid hazretleri dahı bu şart üzre tefe''ül

⁷³ Devletşâh, Kâsım'ın çok cezbeli bir kişi olduğunu, aleyhinde bulunan veya veliliğini inkâr edenlerin yanına geldiklerinde ona kapılıp imân ettiklerini söyler. Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 438. Ali Şîr Nevâî de kendisini "revişleri pâk, nefesleri âteşnâk" diyerek tarif eder. Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6.

⁷⁴ Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6; Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 438-439; Kefeli Hüseyin, *Râznâme*, s. 176; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik*, s. 102. Ayrıca bkz. Mâcit, "Kâsım-ı Envâr", <http://www.turkedenbiyatuisimlersonzlugu.com>).

⁷⁵ Kültür ve sanat hayatına ilgisi ile dikkat çeken Şâhruh'un oğlu Mirza Baysungur hakkında bilgi için bkz. Ali Alparslan, "Baysungur, Gıyâseddîn", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/baysungur-giyaseddin> (22.08.2019).

⁷⁶ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 439.

buyurduklarında kezâlik bu kelimât-ı mu'ciz-simât dahı el-bereketü ma'a hareke müddeâsın te'yîd ü isbât eyler. Beyt:

ما آزموده‌ایم در این شهر بخت خویش
بیرون کشید باید از این ورطه رخت خویش

[Kendi bahtımızı bu şehirde sınıamışız. (Anladık ki)Kendi giysimizi bu bataktan dışarı çekmeliyiz.]⁷⁷

Devletşâh'ta ve daha sonra *Râznâme'*de üstü kapalı bir şekilde anlatılan bu olay diğer kaynaklarda daha detaylı bir şekilde yer bulmaktadır. Câmî, Kâsım-ı Envâr'ın sohbetlerinde bulunan bir kişinin Şâhruh'a suikast teşebbüsünde bulunduğunu ve bu olaydan sonra Kâsım'ın Herat'tan çıkarıldığını yazar.⁷⁸ Aynı olay *Matla'-ı Sa'deyn, Ravzatu's-safâ, Habîbü's-siyer* ve onlardan beslenen kaynaklarda daha detaylıca anlatılmaktadır. Buna göre Fazlullâh-ı Esterâbâdî'nin (ö. 796/1394)⁷⁹ müridlerinden ve aynı zamanda Kâsım-ı Envâr'ın sohbetlerinde bulunan, onun muhiplerinden hatta müridlerinden olduğu kaydedilen Ahmed-i Lor isimli bir dervişin 23 Rebîülevvel 830/21 Şubat 1427 tarihinde cuma namazı sırasında Şâhruh'u hançerleyip yaralaması üzerine müridlerinin arasında Kalenderî-Haydârî dervişlerin bulunması⁸⁰ sebebiyle zaten şüpheli durumda olan Kâsım-ı Envâr Herat'tan çıkarılmıştır.⁸¹

⁷⁷ Kefeli Hüseyin, *Râznâme*, s. 177.

⁷⁸ Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-iîns*, s. 810; Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 226; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik*, s. 102. Ayrıca bkz. Karaismailoğlu, "Kâsım-ı Envâr", <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasim-i-envar>.

⁷⁹ XIV. yüzyılda İran ve Azerbaycan merkezli olarak yayılmaya başlayan Anadolu ve Balkanlarda da geniş bir etki alanına sahip olan Hurûfîlik'in pîri olarak kabul edilen Fazlullâh-ı Hurûfî, harflerin bâtnî anlamları üzerinden kurduğu sistem ile birçok tarikat ve mezhebin bünyesine katılması dolayısıyla tasavvuf tarihinin etkin şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Öte yandan savundukları fikirler sebebiyle mevcut siyâsî otorite ile sürekli bir gerilim hâlinde olan Hurûfîler Fazlullâh-ı Hurûfî'nin Timur döneminde öldürülmesi ile başlayan, Şâhruh ve sonrasında devam eden yok etme ve uzaklaştırma politikalarına maruz bırakılmışlar ve tarihin farklı dönemlerinde bu çatışma ile anılmışlardır. Fazlullâh-ı Hurûfî'nin hayatı, etkileri ve Hurûfîlerin fikirleri için bkz. Shahzad Bashir, *Fazlullâh Esterâbâdî ve Hurûfîlik* (çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul 2013; Fatih Usluer, *Hurûfîlik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, İstanbul 2009.

⁸⁰ Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmîyet*, s. 76; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik*, s. 102-103.

⁸¹ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, II, 1161; Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 80; Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-siyer*, III, 615-617; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârîh*, s. 208;

Matla'-ı Sa'deyn ve *Ravzatu's-safâ'* da Kâsım-ı Envâr'ın bu olay üzerine şikâyetini dile getirici olarak aktardıkları

قاسم سخن کوتاه کن، بر خیز و عزم راه کن
شکر بر طوطی فکن، مردار پیش کرکسان

[Kâsım! Sözü kısa tut, kalk ve yola koyul. Papağana şekeri, akbabaya leşi at.]⁸²

makta'lı gazele Devletşâh'ın tezkiresinde farklı bir bağlamda yer verilmiştir.⁸³

Kâsım-ı Envâr'ın Herat'tan ayrılırken bu beyti okuduğu rivâyet edilmektedir⁸⁴:

نمی دانم چه افتادست قسمت از قدر ما را
کزین درگاه می رانند دایم در بدر ما را

[Kaderden kısmetimize ne düştüğünü bilmiyorum. Hep beni bu eşikten başka kapılara sürüyorlar.]⁸⁵

Kâsım-ı Envâr'ın Hurûfî çevrelerle irtibâtının olup olmadığı veya nasıl bir ilişkisinin olduğu konusu tarih metinlerinden hareketle açıkça anlaşılammamaktadır. Ancak bu kaynakların hemen hepsinde Kâsım-ı Envâr'dan övgü ile söz edilmekte, Şâhruh'a düzenlenen suikast olayında suçlu bulunmasının zandan ibâret olduğunu îmâ eden anlatımlar yer almaktadır. Zerrinkub bu mevzu ile ilgili değerlendirmesinde Şâhruh döneminde Hurûfilere karşı uygulanan politikaya bağlı olarak suçsuz insanların tâkîbâta uğrayıp işkencelere maruz bırakıldığını veya sürgün edildiklerini, Kâsım-ı Envâr'ın da Baysungur'un ona karşı olan olumsuz tutumu neticesinde bu olayla ilişkilendirilip Herat'tan çıkarıldığını belirtir.⁸⁶ Gölpinarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*'nda Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerinde Fazlullâh-ı Hurûfî ve Hurûfîliğe dâir hiçbir ifâdenin olmadığını, onun bu çevre ile ilişkilendirilmesinin sebebinin Bâtınîlerin halkı kendilerine çekmek için büyük ve tanınmış kişileri kendi

Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473; Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 76. Olayın detaylı anlatımı için bkz. Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı*, s. 138-139; Gölpinarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, s. 26-27; Bashir, *Fazlullâh Esterâbâdî ve Hurûfîlik*, s. 93-96.

⁸² Kâsım-ı Envâr, *Külliyyât*, s. 236-237.

⁸³ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ'*, II, 1161-1162; Nefîsî, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 80.

⁸⁴ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ'*, II, 1162; Nefîsî, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 80.

⁸⁵ Kâsım-ı Envâr, *Külliyyât*, s. 14-15.

⁸⁶ Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân*, s. 203-204.

zümrelerindenmiş gibi göstererek kendi yollarını meşrûlaştırma çabalarından kaynaklandığını ifade eder.⁸⁷ Abdülkadir İnan ise E. G. Browne'a dayanarak Gölpinarlı'nın aksine Kâsım-ı Envâr'ın eserlerinde Hurûflîğe dâir izler bulunduğunu ve Gîlân'da Fazlullâh-ı Esterâbâdî ile görüşmüş olduğunu iddia eder. Kâsım-ı Envâr'ın Herat'ta bulunduğu sırada etrafında topladığı müridlerinin çokluğu ile Şâhruh'u ikinci planda bıraktığını ayrıca sünnî perspektif bakımından aykırı görülen vaazlarının Şâhruh ve oğullarını rahatsız ettiğini ve Kâsım-ı Envâr'ın kendilerine saygı göstermemesi sebebiyle ona karşı menfî bir tavırları olduğunu belirtir. Şâhruh'a düzenlenen suikast olayı ile ilgili olarak da Ahmed-i Lor'un Fazlullâh-ı Esterâbâdî'nin müridlerinden olup olaydan önce Kâsım-ı Envâr'ın evinden çıktığının ispat edildiğine ve bu sebeple Herat'tan kovulduğu bilgisine yer verir. Semerkant'a giden Kâsım'ın Uluğ Bey tarafından oldukça iyi karşılanması ve uzun bir müddet onun tesîri altında kalması Uluğ Bey'in döneminde şerîat kaidelerini tahrîf ettiğine ve onun bu tavrının ulemâ ve dervişler tarafından eleştirildiğine gerekçe gösterilmektedir.⁸⁸ Köprülü de Kâsım-ı Envâr gibi Maverâünnehir, Horasan, Âzerbaycan ve Irak bölgelerinde büyük bir etki alanına sahip olan bir sûfinin hem Safeviyye çevresi ile sıkı bir ilişki içerisinde olmasını hem de Hurûfî, Kalenderî-Haydârî zümrelerden birçok bâtinînin onun müridleri arasında yer almasını şüpheli bulur.⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak ise Şeyh Kutbuddîn Haydâr-ı Zâveî (ö. 1201,1205?), Şeyhülislâm Ahmed-i Câmî (ö.1141-1142) ve Şâh Ni'metullâh-ı Velî ile birlikte İran Kalenderîliği altında yer verdiği Kâsım-ı Envâr'ı panteizme varan vahdet-i vücûdçu fikirlere sahip bir sûfi olarak tanıttıktan sonra müridleri arasında şerîata aykırı davranışlar ile Kalenderî dervişlerinin bulunması sebebi ile Şâh Ni'metullâh'ın tarikatına mensup olabileceğini bildirir.⁹⁰

⁸⁷ Abdülbaki Gölpinarlı, *Hurûflîlik Metinleri Kataloğu*, s. 16.

⁸⁸ Abdülkadir İnan, "Gûr-i Emîr Türbesi'nde Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitâbeleri", *TTK Belleten*, XXIV/93-94 (1960), s. 150-151.

⁸⁹ Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 77.

⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik*, s. 102-103.

Herat'tan ayrıldıktan sonra Belh üzerinden Semerkant'a giden⁹¹ Kâsım-ı Envâr, burada Şâhruh'un oğlu Uluğ Bey⁹² tarafından ilgiyle karşılanır. Hatta Uluğ Bey ile devrin ileri gelenlerinin onun müridi olduğuna ilişkin kayıtlar vardır.⁹³ Câmî *Nefehât*'ta Kâsım'ın Semerkant'tan Câm'a gidip yerleştiğini, 837/1433'te burada vefat ettiği bildirir.⁹⁴ Ancak Ali Şîr Nevâî ve Devletşâh'ın verdiği bilgilere göre Kâsım-ı Envâr buradan Herat'a geri döner.⁹⁵ Herat'ta Çağatay mirzâdelerinin ve ileri gelenlerinin etrafında toplanıp kendisine mürid oldukları kaydedilir.⁹⁶ Kâsım-ı Envâr bir müddet daha Herat'ta kaldıktan sonra ömrünün sonuna doğru Tebriz'e dönmek üzere yola çıkar. Yaşı ilerlediği için bu yolculuğu tahtirevan ile yaptığı nakledilmektedir.⁹⁷ Yol üzerinde dinlenmek üzere Horasan'ın Câm şehrinin Harcird köyünde bir bağa sığınır. Bu bağın havası Kâsım'ın mizâcına iyi gelir, bir müddet burada kaldıktan sonra çevresindeki büyükler bağı satın alıp ona hediye eder ve Kâsım-ı Envâr bu köye yerleşir.⁹⁸ Kâsım'ın Harcird'e yerleşmesinde Seyyid Ahmed-i Câmî'nin⁹⁹ rûhâniyetlerinden feyz almasının da etkili olduğu nakledilir.¹⁰⁰ Nitekim kendisi için şu beyitleri söylemiştir:

روضة المذنبين احمد جام
 أن نهنگ محیط بحر آشام
 آسمانیست پر مه و پروین
 بوستانیست پر گل و نسرين
 رحمت حق به دوستانش باد

⁹¹ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 439; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6; Nefisî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 80.

⁹² Uluğ Bey'in hayatı ve dönemindeki faaliyetleri için bkz. Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı* (çev. İsmail Aka), Ankara 2015.

⁹³ Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-siyer*, s. 125; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, II, 1162; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârîh*, s. 208; Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473.

⁹⁴ Lâmi Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 810.

⁹⁵ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 439; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6.

⁹⁶ Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 6.

⁹⁷ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 440.

⁹⁸ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 440-441; Lâmi Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 810; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 7; Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûflük*, s. 102.

⁹⁹ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Abdülvahhab Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2013, s. 25-79.

¹⁰⁰ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 441.

لعنت حق به دشمنانش باد
هر که او دشمن خدا باشد
دشمن جمله اولیا باشد

[Denizler için deryânın timsahı olan Ahmed-i Câm'ın *Ravzatü'l-müznibîn*'i (Günâhkârların Bahçesi), aylar ve Ülker yıldızlarıyla dolu gök, gül ve nesrinle dolu bostandır. Tanrı onun dostlarına rahmet ve düşmanlarına lanet etsin. Tanrı'ya düşman olan onun bütün velîlerine düşmandır.]¹⁰¹

Mecâlisü'l-uşşâk'ta verilen bilgiye göre Kâsım-ı Envâr'ın Herat'tan ayrılmasından üç yıl sonra, Şâhruh'a suikast düzenleyen Ahmed-i Lor'un Fazlullâh-ı Hurûfî'nin halifelerinden olup olayın Kâsım ile ilgisi olmadığına anlaşılması üzerine dönemin önde gelen isimleri ve şehzâdeleri özür dilemek üzere Harcird'e gelmişlerdir.¹⁰²

Kâsım-ı Envâr vefât ettiği 835/1431¹⁰³ veya 837/1433-4 yılının rebûlâhir ayına kadar¹⁰⁴ Harcird'de yaptırdığı dergâhta yaşamıştır. Kabrinin bu dergâhın yakınında olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁵ Devletşâh'ın verdiği bilgiye göre Kâsım-ı Envâr'ın kabrini, müridlerinden Emîr Seyyid Kureyşî el-Hüseynî yaptırmıştır.¹⁰⁶ Ali Şîr Nevâî ise bu kabrin onarılp üzerine bir türbe yaptırılmasına vesilesi olmuştur.¹⁰⁷

¹⁰¹ Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 351-352; Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 441.

¹⁰² Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 227.

¹⁰³ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 441; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 7.

¹⁰⁴ Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 227; Câmî, *Nefehât*, s. 593; Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 419; Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-siyer*, III, 3, 145; Rızâ Kulıhan, *Riyâzü'l-ârifîn*, s. 194; Rızâ Kulıhan, *Mecmau'l-fusahâ*, II, 89; Lâmiî Çelebî, *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 810; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, 207-209; Browne, *A Literary History of Persia*, III, 473; Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, 76-77; Roger Savory, "Kâsım-ı Anwâr", *Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1997, IV, 721; Karaismailoğlu, "Kâsım-ı Envâr", <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasim-i-envar>.

¹⁰⁵ Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 7.

¹⁰⁶ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 441.

¹⁰⁷ Nevâî *Mecâlisü'n-nefâis*, s. 7; Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 442, 615. Devletşâh'ın verdiği bilgiden tezkiresini yazdığı sırada (892/1487) kabrin onarımının henüz tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 442. Ali Şîr Nevâî'nin Kâsım-ı Envâr'ın kabrini yenileme çalışması Timur ile başlayıp Şâhruh, Uluğ Bey, Hüseyin-i Baykara, Ali Şîr Nevâî gibi devleti temsil kabiliyetine sahip isimler tarafından devam ettirilen ve "Timur rönesansı" olarak da anılan devrede devletin geçmişi ihyâya yönelik faaliyetlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Abdullah-

Saîd Nefîsî'nin Mîr Şeref Râkım-ı Buhârî'nin (ö. 1107/1695-96) *Târîh-nâme-i Râkım* isimli eserinden aktardığına göre "ayn-ı behîşt (837)" ve "dil-harâb (837)" terkipleri ile Kâsım-ı Envâr'ın vefâtına tarih düşülmüştür¹⁰⁸:

چراغ محفل اقطاب قاسم انوار
صفای باطن او حق ز نور پاک سرشت
کسی که لوح صفایش به چشم عقل آورد
سواد صفحه آیینهاست صورت زشت
به گوش هاتف غیب از زبان رضوان گفت
حساب سال وفاتش به جز «عین بهشت»

[Kutublar meclisinin çerâğı Kâsım-ı Envâr! Onun bâtınının safâsı, Hakk'ın pâk nûrundan bir mizaç taşır. Safâsının levhasına akıl gözüyle bakan kimseye, o aynada gözüken kendi çirkin sûretidir. Gaybdan bir hâtif Rıdvân meleğinin diliyle şöyle dedi: Onun vefât yılının hesabı "ayn-ı behîşt (837)"ten (cennet pınarı) başkası değildir.]

قاسم انوار آن قطب زمان
در سپهر معرفت بود آفتاب
راه عقبی را قدم از فرق کرد
ارچعی در گوش او باشد خطاب
بود چون دلها خراب از رحلتش
گشت از آن تاریخ فوتش «دلخراب»

[Zamanın kutbu olan Kâsım-ı Envâr, mârifet göğünde bir güneşti. "Bana dön" hitabı kulağına gelince öte dünyanın yolunu baştan sona geçip gitti. Gönüller onun gidişinden ötürü harap olduğu için vefat tarihi de "dil-harâb (837)" oldu.]

IV. Kâsım-ı Envâr'ın Edebî ve Tasavvufî Kişiliği

Kâsım-ı Envâr, hayatı boyunca yaptığı seyahatler ve yaşadığı şehirlerde birçok sûfî ile görüşme fırsatı bulmuştur. Bunlar arasında dikkat çekici olanlardan birisi yukarıda çocukluk döneminde de görüştüğü belirtilen Şâh

¹ Ensârî'nin (ö. 481/1089) Herat yakınlarında 829/1426 yılında Şâhrûh tarafından inşa ettirilen türbesi bunun en ihtişamlı örneklerinden biridir. Bkz. M. Nedim Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı* (Doktora tezi, 2013), Marmara Üniversitesi SBE, s. 70. Timurlular dönemindeki îmar faaliyetleri için bkz. Aka, *Şâhrûh ve Zamanı*, 193-200; Hayrûnnisa Alan, *Bozkardan Cennet Bahçesine Timurlular*, s. 294-306.

¹⁰⁸ Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 104.

Ni'metullâh-ı Velî'dir. Onun Horasan çevresinde geçirdiği süre zarfında Şâh Ni'metullâh-ı Velî ile görüştüğü, bir süre Şâh Ni'metullâh-ı Velî'nin Kirman civarında Kûbenân (Kûhbenân)'daki dergâhında kaldığı ve burada birkaç kez çile doldurduğu aktarılmaktadır.¹⁰⁹ Şâh Ni'metullâh'ın Kâsım-ı Envâr'dan övgüyle bahsettiği¹¹⁰ ve onu hakikî evlâdı olarak tanıttığı yönünde rivâyetler vardır.¹¹¹ Kâsım-ı Envâr'ın Şâh Ni'metullâh için şu beyti söylediği nakledilmektedir:

همه عالم چو مظهر عشقند
همه را بر کمال می بینم

[Bütün âlem aşkın zuhûr yeri olduğu için her şeyi kemâl üzere görüyorum.]¹¹²

Kâsım-ı Envâr'ın Şâh Ni'metullâh'ın ölümünden sonra Horasan'da Ni'metullâh-ı Velî'nin oğlu Halîlullâh-ı Kirmânî¹¹³ (ö. 860/1456) ile de görüştüğü ve ona Ni'metullâh-ı Velî'nin ölümü üzerine yazdığı bu beyti okuduğu rivâyet edilmektedir¹¹⁴:

آن ماه مسافر سفری کرد ز کرمان
«اللَّهُ مَعَكَ» گفت همه جان کرمان

[O ay yüzlü yolcu Kirmân'dan gidince Kirmân'ın bütün cânları "Allah seninle beraberdir" dedi.]¹¹⁵

Kâsım-ı Envâr'ın yaşadığı dönemde Nakşibendî çevreler ile de ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Nakşibendî büyüklerinden Hâce Bahâeddîn

¹⁰⁹ *Mecmua der-Tercüme-i Ahvâl-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî-yi Kirmânî*, s. 64-67; *Nefisî, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 91-94. *Devletşâh Tezkiresi*'nde Kazvin mescidinde îtikâfa girdiği ve burada çok zikir yaptığı belirtilmektedir. *Devletşâh, Şâir Tezkireleri*, s. 442.

¹¹⁰ *Mecmua der-Tercüme-i Ahvâl-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî-yi Kirmânî*, s. 38.

¹¹¹ *Mecmua der-Tercüme-i Ahvâl-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî-yi Kirmânî*, s. 66. *Nefisî Târîh-i Müfîd*'den hareketle Kâsım-ı Envâr'ın Ni'metullâh-ı Velî ile birlikte dört kez hac yolculuğu yaptıkları bilgisine yer verir. *Nefisî, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 95-96. Diğer kaynaklarda ise dört kez hac yolcuğu yaptığı belirtilmekle birlikte Ni'metullâh-ı Velî ile birlikte olup olmadığına dâir bir bilgi bulunmamaktadır. *Gâzürgâhî, Mecâlisü'l-uşşâk*, s. 223; *Rızâ Kulhan, Mecmau'l-fusahâ*, s. 89.

¹¹² *Mecmua der-Tercüme-i Ahvâl-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî-yi Kirmânî*, s. 44.

¹¹³ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Farhad Daftary, "Halîlullâh-ı Kirmânî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/halilullah-i-kirmanî> (23.08.2019).

¹¹⁴ *Mecmua der-Tercüme-i Ahvâl-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî-yi Kirmânî*, s. 67-68; *Nefisî, Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 94.

¹¹⁵ *Kâsım-ı Envâr, Külliyyât*, s. 235.

Nakşibend ile Semerkant'ta görüşüp onun sohbetine katıldığı ve hatta *Reşehât*'ta bildirildiğine göre onun yoluna bağlandığı nakledilmektedir.¹¹⁶ Kâsım-ı Envâr'ın Horasan'da görüştüğü Nakşibendî büyüklerinden biri de Ubeydullâh-ı Ahrâr'dır.¹¹⁷ *Reşehât*'taki kayda göre Ubeydullâh-ı Ahrâr Horasan'a gelmeden önce Semerkant'ta Seyyid Kâsım-ı Tebrizî'ye hizmet etmiş, onun sohbetlerinde bulunmuş, Horasan'a geldikten sonra bir defa daha onunla görüşmüştür.¹¹⁸ *Reşehât*'ta Kâsım-ı Envâr ile ilgili anlatılara sıklıkla yer verilmekte ve ondan övgüyle söz edilmektedir. Kâsım'ın görüştüğü Nakşibendî büyükleri arasında Derviş Ahmed-i Semerkandî¹¹⁹, Şeyh Burhâneddîn-i Âbrîz¹²⁰ ve Sa'deddîn-i Kaşgârî (ö. 860/1456)¹²¹ zikredilmektedir. Kaşgârî'nin Kâsım-ı Envâr için "Onlar ma'âlî-i âlemin girdâbıdır. Bu asırda cemî-i evliyânın hakâyıkı onlarda cem' olmuştur." dediği rivâyet edilir.¹²²

Kâsım-ı Envâr ölümünden sonra kendisi hakkında bilgi veren kaynaklarda da mertebesi yüce bir şahsiyet olarak anılmış, kendisinden övgüyle söz edilmiştir. Devletşâh, tezkiresinde Kâsım-ı Envâr'ı "hakikat denizinin incisi, tarikat çöllерinin seyyâhu, lâhût [ilâhî âlem] göğünün doğanı, mülk ve melekût âleminin ârif ve âlimi" olarak niteler.¹²³ Fahreddîn Ali Sâfi, Ubeydullâh-

¹¹⁶ Câmî, *Nefehât*, s. 592; Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 342. *Nefehât*'ta Ebîverd'de görüştükleri kaydedilmiştir. Lâmiû Çelebi, *Evlîyâ Menkıbeleri*, 809.

¹¹⁷ Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), 90. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s. 155-188; Ali İhsan Çağlar, *15. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Nakşîliğin Sosyo-ekonomik Yapısı: Hâce Ahrâr ve Dönemi (1450-1490)* (Doktora tezi, 2015), Hacettepe Üniversitesi SBE, s. 45-117.

¹¹⁸ Muhammed Kâdî, *Silsiletü'l-ârifin*, s. 235; Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 342-349; Abdülmeccid Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye [Nakşî Şeyhleri]* (trc. Mehmet Emin Fidan), İstanbul 2011, s. 583; Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 159-160.

¹¹⁹ *Reşehât*'ta bizzat görüştüklerine dâir bir bilgi olmamakla birlikte Ahmed-i Semerkandî'nin Kâsım'a duyduğu muhabbete dâir ifâdeler yer alır. *Reşehât*'ta anlatılana göre Zeynüddîn-i Hâfî'nin (ö. 838/1435) müridlerinden olan Derviş Ahmed-i Semerkandî'nin vaaz meclislerinde Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerinden okuması ve sohbet sonunda hânendelere onun şiirlerini okutturması şeyhinin ondan soğumasına neden olmuş ve neticede Derviş Ahmed'in sohbetlerine katılanlar yedi sekiz kişiden ibâret kalmıştır. Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 155. Zeynüddîn-i Hâfî ile Kâsım-ı Envâr arasındaki gerilime işâret eden benzer anlatımlar için bkz. Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 349, 351; *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 582; Tosun 2007: 160-161, 169.

¹²⁰ Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 311-312.

¹²¹ Safiyyüddîn Ali, *a.g.e.*, s. 179-181.

¹²² Safiyyüddîn Ali, *a.g.e.*, s. 180.

¹²³ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 438.

1 Ahrâr'ın Kâsım-ı Envâr için kendisinden daha ulu bir kimse görmedim dediğini ve onun huzuruna her vardığında kâinatın merkez misâli onun etrafında dolaştığını ve onda toplanıp yok olduğunu müşâhede ettiğini aktarır.¹²⁴ Abdürrezzak-ı Semerkandî Kâsım'ı "murtazâ-yı a'zam muktedâ-yı mükerrem Mîr Kâsım-ı Envâr"¹²⁵, Mîrhând ise "Cenâb-ı siyâdet-meâb Emîr Kâsım-ı Envâr"¹²⁶ şeklinde nitelemiştir. Kâsım-ı Envâr'ın tarih kaynaklarında yer buluşu daha ziyâde Şâhruh'a düzenlenen suikast olayı sonrası Herat'tan sürülmesi vakasıyla ilgili olmakla birlikte bu türlü eserlerde de itibar sahibi bir şahsiyet olarak anılır. Bu durum Kâsım-ı Envâr'ın bir tarikat ve o tarikat etrafında şekillenen çevreyle sınırlı kalmayan, dönemindeki daha önce zikredilen birçok tasavvufî oluşum arasından kendisine taraftar bulabilen bir kişilik olduğunu göstermektedir.

Kaynaklarda ismi Mîr Mahdûm veya Mîr Mahtûm olarak da kaydedilen Mîr Mahdûm-ı Nîşâbüri (ö. 833/1429[?]), Kâsım-ı Envâr'ın müridlerinden olup Hurûfî çevrelerle münâsebetleri ile öne çıkarılan Emîr Gıyâseddîn Ali Turhân (ö. 837/1433'den önce) ile yakınlık kurmuştur. Şâhruh'a düzenlenen suikast olayı sonrasında Kâsım-ı Envâr'ın Herat'tan sürülmesi ve ilişkide olduğu Hurûfî çevreler dolayısıyla yakalanıp öldürülmüştür.¹²⁷ Kâsım-ı Envâr onun ölümü üzerine

میر مخدوم سفر کرد و دعایی فرمود
همه دل های عزیزان به فراقش فرسود

[Mîr Mahdûm sefer etti ve duâ buyurdu. Onun ayrılığıyla tüm büyüklerin gönülü incindi.]¹²⁸

beyti ile başlayan mersiyeyle kaleme almıştır.

Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerinde daha ziyâde Mevlânâ'nın etkisi görülmektedir. Nefîsî Kâsım-ı Envâr'ın şiir söylemekteki maksadının şâirlik değil sahip olduğu hakîmâne ve ârifâne fikirleri ortaya koymak olduğunu, bu yönüyle de özellikle mesnevîlerinde Mevlânâ ve onun çizgisindeki şâirlerin takipçisi

¹²⁴ Muhammed Kâdî, *Silsiletü'l-ârifîn*, s. 236; Safiyyüddîn Ali, *Reşehât*, s. 342; Abdülmeccid Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 581.

¹²⁵ Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 80.

¹²⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, s. 1161.

¹²⁷ Nefîsî, *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 68-81.

¹²⁸ Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 333-334.

olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ Kâsım-ı Envâr *Mesnevî'*ye olan ilgisini dîvânındaki şu beyitle dile getirmiştir:

جان معنی، قاسم، ار خواهی بخوان
مثنوی معنوی مولوی

[Ey Kâsım! Eğer mânânın cânını istiyorsan Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Manevî'* sini oku.]¹³⁰

Yârşâtır, *Enîsü'l-ârifîn* isimli mesnevîsinde Kâsım'ın, kullandığı üslûp ve kelimeler bakımından Mevlânâ ile Sa'dî arasında yer aldığını, beyitlerinin akıcılığı ve sağlamlığı bakımından Sa'dî'nin *Bostân'*ına, ârifâne tarzıyla Mevlânâ'nın *Mesnevî'*sine benzediğini; öte yandan eserinde kullandığı kavramlar bakımından döneminin alışkanlığı olduğu üzere erken dönem tasavvufu ile İbnü'l-Arabî'den tevârüs eden nazarî tasavvufun kavramlarını içiçe kattığını dile getirmiştir.¹³¹ Bu bağlamda Fuad Köprülü Kâsım-ı Envâr'ı "Mağribî (ö. 809/1407) vâdilerinde sûfiyâne manzûmeleri ile asırlarca zevk ve perestişle okunan" bir şâir olarak tanıtmıştır.¹³²

Devletsâh, "muvahhidâne şiirler ve ârifâne mesnevîler" kaleme alan Kâsım-ı Envâr'ın Hâfız'a pek büyük sevgisi ve itikâdı olduğunu, dâimâ önünde *Hâfız Dîvân'*ı okutturduğunu bildirmektedir.¹³³ Ancak Nefîsî, Devletşâh'ın Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerini Hâfız'a benzetmesini doğru bulmaz ve Hâfız ile Kâsım-ı Envâr şiirlerinin hiçbir açıdan benzeşmediğini yalnızca Kâsım-ı Envâr'ın Hâfız'ın gazellerindeki vezin, kâfiye ve redif ile şiirler söylediğini belirtir.¹³⁴

¹²⁹ Nefîsî, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 107.

¹³⁰ Kâsım-ı Envâr, *Külliyyât*, s. 320.

¹³¹ Yârşâtır, *Şî'r-i Fârisî der-Ahd-i Şâhrüh*, s. 186.

¹³² Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 76.

¹³³ Devletşâh, *Şâir Tezkireleri*, s. 387, 439.

¹³⁴ Nefîsî, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr* (Giriş), s. 108.

Kâsım-ı Envâr'ın şiirleri içerisinde Gilân lehçesi ile yazılmış parçalar¹³⁵ ile Türkçe kaleme alınmış iki rubai, bir mülemma gazel ve bir mülemma mu-rabba bulunmaktadır.¹³⁶ Ayrıca Kâsım-ı Envâr'ın *Dîvân'*ında Türkçe kelime-lere yer verdiği şiirler de yer almaktadır.¹³⁷

Sabâhun mübârek olsun Çelebi selâm kıldun

Selâm ile cânı birdün Çelebi bizi unutma

...
سر قاسم فدایت دل و جان طفیل راہت
Çelebi bizi unutma¹³⁸ به خدا به روی ماہت

Kâsım-ı Envâr'ın eserleri, Saîd Nefîsî tarafından Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr adıyla tek ciltte neşredilmiştir. Bu neşre göre Kâsım'ın *Dîvân'*ı dışında Enîsü'l-ârifîn, Sad-makâm der-Istîlâh-ı Sûfiyye (Makâmâtü'l-ârifîn), Beyân-ı Vâkı'a-i Dîden-i Emîr Tîmûr isimli üç müstakil mesnevîsi ile Risâle-i Suâl u Cevâb ve Risâle der-Beyân-ı İlm isimli iki mensûr risâlesi bulunmaktadır. Eserlerinin dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshasının bulun-ması, onun hem kendi döneminde hem de sonrasında çok okunan şâirler ara-sında yer aldığını göstermektedir.¹³⁹

V. Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinde Kâsım-ı Envâr

17. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unun çok yönlü kişiliklerinden biri olan Sarı Abdullah Efendi içinde bulunduğu tarikat çevreleri, irtibat kurduğu sûfler ve devlet adamları, kendisine verilen devlet görevleri ve yaptığı seyahatler ile telif ettiği eserlerin içeriği arasında doğrudan ilişki kuran bir müelliftir. Dolayısıyla Sarı Abdullah'ın, Mevlânâ'nın *Mesnevî*-yi Ma'nevî'sini şerh ettiği

¹³⁵ Bu şiirler için bkz. Kâsım-ı Envâr, *Külliyyât*, s. 342-344; Browne, *A Literary History of Persia*, III, 479-482.

¹³⁶ G.M. Meredith Owens bu şiirleri neşretmiştir. bkz. Owens, G.M. Meredith, "The Turkish Verses of Qâsim al-Anvâr", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXV/1, 1962, s. 155-161; Kâsım-ı Envâr, *Külliyyât*, s. 407-408.

¹³⁷ Bu şiirler için bkz. Mâcit, "Kâsım-ı Envâr", <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>.

¹³⁸ G.M. Meredith Owens, "The Turkish Verses of Qâsim al-Anvâr", s. 159.

¹³⁹ Ahmet Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, s. 327-336; Nefîsî, *Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr (Giriş)*, s. 111-112.

sırada özellikle şerhinin ikinci cildinin son yarısı ile üçüncü cildinde Kâsım-ı Envâr Dîvân'ına ilgi göstermiş olması onun hayatının safhaları ile irtibatlı olarak gözükmetedir. Bu yüzden Sarı Abdullah'ın biyografisinin ana çizgilerinden burada kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Kaynaklarda 29 Safer 992/12 Mart 1584 tarihinde İstanbul'da doğduğu¹⁴⁰ belirtilen Sarı Abdullah Efendi'nin babası İstanbul'a göç edip yerleşen ve burada devlet vazifelerinde bulunan Mağrib şehzâdelerinden Seyyid Muhammed isimli bir zât; annesi ise vezir, kaptânıderyâ ve sadrâzam olarak görev yapmış Halil Paşa'nın (ö. 1038/1629)¹⁴¹ kardeşi Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın (ö. 997/1570?) kızıdır.¹⁴² Sarı Abdullah küçük yaşta babasını kaybedince üvey babası, Bayramî-Melâmî kutbu İdrîs-i Muhtefî'nin (ö. 1024/1615)¹⁴³ mensuplarından Hacı Hüseyin Ağa (ö. 1040/1631)¹⁴⁴ kendisi ile ilgilenmiştir. Sarı Abdullah Efendi, Hacı Hüseyin Ağa vasıtasıyla erken yaşta kendisini melâmî çevreler içinde bulmuş, önce İdris-i Muhtefî'ye, onun vefâtından sonra Hacı Kabâyî Efendi'ye (ö. 1036/1626)¹⁴⁵, onun ardından da Sütçü Beşir Ağa'ya (1073/1663)¹⁴⁶ intisâb etmiştir.¹⁴⁷ Sarı Abdullah'ın Halil Paşa'nın himâyesinde geçirdiği gençlik yıllarında iyi bir tahsil ve terbiye gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁴⁸ Bu yıllarda çeşitli tarikat muhitleri ile irtibatta ol-

¹⁴⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi: Mecmuatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye* (haz. Cem Zorlu), İstanbul 2003, s. 275; Müstakimzâde Süleyman Saâdeddîn, "Risâle-i Melâmîyye-i Şuttâriyye", *Bayrâmî Melâmîliğine Dâir Melâmet Risâleleri* (haz. Abdurrezzak Tek), Bursa 2007, s. 291; Ömer Faruk Akün, "Sarı Abdullah", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul t.y., X, 216; Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (Doktora Tezi, 2002), Marmara Üniversitesi SBE, s. 53-54; Şaban Er, *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, İstanbul 2015, s. 343.

¹⁴¹ Alexander H. De Groot, "Halil Paşa, Kayserili", <https://islamansiklopedisi.org.tr/halil-pasa-kayserili> (04.08.19)

¹⁴² Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 291; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 216; Ülker Aytekin, *a.g.e.*, s. 53-54; Şaban Er, *a.g.e.*, s. 343.

¹⁴³ Şaban Er, *a.g.e.*, s. 295-304.

¹⁴⁴ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁴⁵ Şaban Er, *a.g.e.*, s. 330-331.

¹⁴⁶ Şaban Er, *a.g.e.*, 332-38.

¹⁴⁷ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 291-293; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 217; Şaban Er, *a.g.e.*, s. 343-344.

¹⁴⁸ Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 216; Ülker Aytekin, *a.g.e.*, s. 54; Şaban Er, *a.g.e.*, s. 343.

muş, Halil Paşa'nın şeyhi ve hâmîsi Aziz Mahmûd Hüdâyî'den feyz almıştır.149 Aldığı hat eğitiminin neticesinde Sadrâzam Halil Paşa'nın divitdârı olarak memûriyete başlamış ve onunla birlikte seferlere katılarak çeşitli şehirlerde bulunmuştur. 1025-1027/1617-1619 yılları arasında Halil Paşa ile birlikte İran seferine çıkmıştır.150 Halil Paşa'nın sadâretten azledilmesinin ardından onun hizmetinde kalmış ve bu sırada eserlerini telif etmeye başlamıştır. Halil Paşa'nın ikinci defa sadrâzamlık görevine getirildiği 1036-37/1626-28 yılları arasında Dîvân-ı Hümâyûn tezkirecisi olarak tekrar İran seferine çıkmış, 1037/1627'de vefât eden reisülküttâbın yerine bu vazifeye getirilmiştir; ancak seferin başarısızlıkla neticelenmesi sebebiyle Halil Paşa ile birlikte 1037/1628'de görevlerinden azledilmişlerdir.151 Sarı Abdullah İstanbul'a döndükten sonra yaşamını bir süre gizlenerek sürdürmüş, 1629'da Halil Paşa'nın vefât etmesinin ardından uzlet hayatına çekilmiş ve eser telifiyle meşgul olmuştur.152 1047/1638 yılında reisülküttâb kaymakamlığına getirilmesi dolayısıyla IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne katılmış, sefer sırasında önce yeniden reisülküttâplığa ardından reisülküttâb kaymakamlığına getirilmiş, bu tarihten 1658-59'a kadar mâliye ile ilgili çeşitli görevlerde bulunmuş, son olarak 1065/1654 tarihinde başladığı mensuh mukâtaacılığı vazifesini yürütmüş ve memuriyetten ayrılmıştır.153 Son yıllarını Koca Mustafa Paşa Dergâhı yakınındaki evinde edebî ve ilmî faaliyetlerle meşgul olarak geçirmiş, 1071/1660 yılında vefât etmiştir.154

Sarı Abdullah Efendi üstlendiği devlet vazifelerini yürütürken bir taraftan da telif çalışmalarını sürdürmüş, çok yönlü ilmî ve tasavvufî birikimini yazdığı *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebede'* ve *'l-meâd*, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Cevheretü'l-bidâye* ve *Dürretü'n-nihâye*, *Nasîhatü'l-mülûk* Tergîben li-

¹⁴⁹ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 293; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 216-217; Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sari-abdullah-efendi> (04.08.19)).

¹⁵⁰ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 294; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 217.

¹⁵¹ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 294; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 217; Ülker AYTEKİN, *a.g.e.*, s. 55; Şaban ER, *a.g.e.*, s. 344.

¹⁵² Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 294; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 217; Ülker AYTEKİN, *a.g.e.*, s. 56; Şaban ER, *a.g.e.*, s. 344-345.

¹⁵³ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 294; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 217; Ülker AYTEKİN, *a.g.e.*, s. 56-57; Şaban ER, *a.g.e.*, s. 345.

¹⁵⁴ Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 294; Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, X, 217; Ülker AYTEKİN, *a.g.e.*, s. 60; Şaban ER, *a.g.e.*, s. 348-349.

Hüsni's-sülûk gibi eserlerinde ortaya koymuştur. Eserlerinde kullandığı kaynaklar dikkate alındığında Sarı Abdullah'ın geniş bir ilgi alanına sahip olduğu, farklı ilmî ve kültürel çevrelere hitâp eden metinler ile meşgul olduğu ve bu metinlerden edindiği birikimi muhataplarına sunmaya gayret ettiği görülmektedir. Bu sebeple Sarı Abdullah'ın eserleri kaynak bakımından Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ından İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ine, Zemaşerî'nin *Keşşâf*'ından Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ına, Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ından Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediyye'sine kadar uzanan geniş bir literatür ağı ortaya koymaktadır.155 Sarı Abdullah'ın eserlerinde farklı temsil gücüne sahip metinleri bir arada kullandığı bunu yaparken de kendi düşünce sistemini o bütün içerisinde meşrû bir yere oturtma çabası içerisinde olduğu görülmektedir.156

Sarı Abdullah Efendi'nin küçük yaşta Bayrâmî-Melâmî çevreler ile tanışması ve bu ilişkiyi ömrü boyunca sürdürmesi onun hayatında ve eserleri üzerinde belirleyici olmuştur. Bu yüzden Sarı Abdullah'ın mevcut ilmî-tasavvufî mirâs ile kendi Melâmî kimliği ve fikirleri arasında sürekli bir sentez kurma çabası içerisinde olduğu görülür. Melâmîliğin söz konusu gelenekle çatışmadığını ve bu ilmî mirâsın kendi düşünce yapısını desteklediğini, kullandığı kaynaklar üzerinden ortaya koymaya gayret etmiştir. Diğer taraftan Sarı Abdullah Aziz Mahmud Hüdâî ile kurduğu irtibat neticesinde Celvetîler, Mesnevî ile kurduğu bağ sebebiyle de Mevlevî çevrelerle bir arada bulunmuş157 ve bu farklı birikimlerden gelen unsurları kendi şahsında toplamayı başarmıştır.

Sarı Abdullah'ın Halil Paşa ile münâsebetleri ve bulunduğu devlet vazifeleri ile katıldığı İran seferleri, onun eserlerinde literatür bakımından belirleyici role sahip bir diğer husustur. Sarı Abdullah'ın Halil Paşa ile birlikte

¹⁵⁵ Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinde kullandığı kaynaklar için bkz. Ülker Aytakin, *a.g.e.*, s. 119-181.

¹⁵⁶ Bir karşılaştırma unsuru olarak XVII. yüzyılın bir diğer *Mesnevî* şârihi İsmail Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) eserlerindeki kaynak alanına dâir değerlendirme için bkz. M. Nedim Tan, "Minhâcü'l-fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 36 (2015/2), s. 31-49.

¹⁵⁷ Sarı Abdullah Efendi *Nasîhatü'l-mülûk* isimli eserinde kendisini aslen Bayrâmî, tarikaten Celvetî, terbiyeten Mevlevî olarak tanıtır. Funda Öztürk, *Sarı Abdullah Efendi, Nasîhatü'l-mülûk Terğîbün li-hüsni's-sülûk (110a-218b): İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin* (Yüksek Lisans Tezi, 2018), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, s. 307.

katıldığı İran seferinin onun okuma alışkanlıkları üzerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerindeki kaynak kullanımı dikkate alındığında Sarı Abdullah'ın dönemindeki diğer müelliflerden farklı olarak Farsça literatüre karşı ilgisinin ve birikiminin daha ileri düzeyde olduğu izlenebilmektedir. Sarı Abdullah iyi bir Fars dili okuyucusu olduğu gibi aynı zamanda okudukları arasında çeşitli sentezler yapabilen bir şâiridir. Ayrıca Sarı Abdullah kendi tasavvufi kimliği ile bu renkler arasında da bir ilişki kurabilmekte, ortak tonlar yakalayabilmektedir. Bu bağlamda Sarı Abdullah Sa'dî, Attâr, Şebüsterî, Mağribî, Hocendî, Kâsım-ı Envâr, Câmî, Nizâmî gibi Farsça yazan şâirlere başta Mesnevî şerhi olmak üzere eserlerinde sıklıkla atıf yapmakta, bu şâirlerin mısraları ile Mesnevî'deki kavramlar ve hikâyeler arasında irtibat kurmaktadır. Bu ilişkilendirme çoğu sûfî kimliği ile bilinen bu müelliflerin sahip oldukları tasavvufî tavrı ile Sarı Abdullah'ın kendi melâmî meşrebi arasında bir irtibat kurduğunun göstergesidir. Onun Kâsım'ın şiirlerine sıklıkla yer vermesi, yaşadığı dönem ve coğrafya dolayısıyla Safevî, Ni'metullâhî, Nakşibendî, Kalenderî, Haydârî, Melâmî çevreler ile yakın ilişki içerisinde bulunan, şiirlerinde Mevlânâ, Mağribî, Hocendî gibi Sarı Abdullah'ın faydalandığı diğer şâirlerin etkisi hissedilen ve cezbeli bir şâir olarak nitelenen Kâsım-ı Envâr ile yakınlık kurduğunu düşündürmektedir. Bu bakımdan Sarı Abdullah'ın Mesnevî'yi şerh ederken bu Farsça literatür içerisinde Kâsım-ı Envâr'a özel bir değer atfettiği de ileri sürülebilir. Nitekim diğer Mesnevî şerhlerinde Kâsım-ı Envâr'a yönelik böyle bir ilgi gözlenmemektedir. Sarı Abdullah'ın Mesnevî şerhi incelendiğinde Kâsım'ın Dîvân'ını okuduğu ve bu külliyât ile Mesnevî beyitlerinin muhtevâsı arasında gerek estetik gerek lügavî gerek tasavvufî açıdan bir süreklilik yakaladığı ve bunu şerhine yansıttığı görülmektedir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'de Kâsım-ı Envâr'ın beyitlerinden verilen örnekler ikinci cildin yarısından itibaren başlamakta ve özellikle üçüncü ciltte yoğunlaşmaktadır. Dördüncü ciltte Kâsım'dan sadece birkaç şiir yer alırken beşinci ciltte bu beyitlerin yok denecek kadar azalır. Bu durumun Sarı Abdullah'ın şerhini yazmaya başladığı 1035/1625 ile şerhin tamamlandığı 1041/1631 yılları arasında Halil Paşa ile ikinci kez İran seferine gittiği tarihlere tekâbül etmesi ile ilgili olabileceği, Sarı Abdullah'ın Kâsım-ı Envâr Dîvân'ı ile bu zaman zarfında bir irtibat kurduğunu düşünülebilir.

Sarı Abdullah'ın Mesnevî şerhinde Kâsım'ın şiirlerine yaptığı başvurular çoğunlukla muhtevaya yöneliktir. Şerhin ana temalarını oluşturan ilâhî

aşk, vahdet, fenâ, mürşid-i kâmil konuları ile riyâ, gösteriş, ikiyüzlülük, tama', kanâat gibi mevzular onun Kâsım-ı Envâr'a da en çok atfı yaptığı konulardır. Sarı Abdullah genellikle şerh ettiği Mesnevî başlığının sonunda tamamlayıcı ve zenginleştirici bir unsur olarak Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerinden alıntı yapmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin Kâsım-ı Envâr'dan yaptığı bu alıntılarının az bir kısmının beyit düzeyinde kaldığını, büyük çoğunluğunun ise gazel formu ile iktibas edildiğini ve birçok yerde bu gazellerin art arda geldiğini vurgulamak gerekir. Sarı Abdullah Efendi böylelikle yaptığı açıklamalara Kâsım-ı Envâr'ın beyitleriyle estetik bir form kazandırmıştır.

Sarı Abdullah'ın Mesnevî şerhinde en çok öne çıkan temalardan birisi ilâhî aşktır. Sarı Abdullah Efendi melâmî tavrının yansıması olarak aşkı varlığın aslı ve yaratılış sebebi olarak görmektedir. Bununla birlikte aşkın âşığın varlığını, sıfatlarını ve irâdesini yok ettiğini ve neticede onun Hakk ile var olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸ Sarı Abdullah Efendi bu konuyla ilgili olarak şerhinin üçüncü cildinde yer alan Mesnevî'nin

نی که هست از نیستی فریاد کرد
بلکه نیست آن هست را واداد کرد

[Varlık yokluktan feryat etmedi: aksine yokluk, o varlığı kendinden itekledi. *Mesnevî*, I, b. 2479.]

beytini şerh ederken muhabbetin ve inkârın insanın kendinden değil Allah'tan olduğunu dile getirir ve bu beyitleri açıklarken konuyu Kâsım'ın şu beyitleri ile bitirmiştir:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ چنين فرمود
که انعقاد محبت ز جانب ما بود
محبت از تو و جان از تو دین و دل از تو
تویی که بخت بلندی و طالع مسعود
غلام همت آن خاطر م که در ره عشق
کمینہ جرعه جامش هزار دریا بود

[Allah "Allah onları sever bu yüzden onlar da Allah'ı sever" (Mâide 5/54) âyeti ile muhabbet akdi bizim tarafımızdan kuruldu buyurmuştur. Muhabbet de senden, rûh da din de kalp de senden. Yüce baht da sensin, kutlu tâli' de. Aşk yolunda ben

¹⁵⁸ Büşra Çakmaktaş, *Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Doktora tezi, 2017), Sakarya Üniversitesi SBE, s. 196-209.

öyle bir âşîğın himmetinin bendesiyim ki onun kadehindeki bir yudum şarap bile binlerce deniz kadardır.]¹⁵⁹

Bu örnek, Kâsım-ı Envâr ile Sarı Abdullah Efendi'nin zihni arasındaki etkileşimin sadece estetik bir algıdan değil aynı zamanda kavramsal süreklilikten kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum Sarı Abdullah'ın *Mesnevî* beyitlerini açıklarken kendi zihniyetine uygun bir şâiri seçerek hem estetik hem kavramsal bakımdan şerhine edebî süreklilik kazandırdığına işaret etmektedir. Sarı Abdullah'ın yer verdiği beyitlerde dikkat çeken yönlerden biri *Mesnevî*'deki içerik ile Kâsım-ı Envâr'ın anlatımı arasında bir örtüşmenin söz konusu olmasıdır. Buradan hareketle aslında bir bakıma Sarı Abdullah Efendi okunurken Kâsım-ı Envâr üzerindeki Mevlânâ etkisi de gözlemlenmektedir. Çünkü Sarı Abdullah Efendi, *Mesnevî*'nin içeriği ile Kâsım-ı Envâr'ın anlatımı arasında bir örtüşme olduğunu tespit etmiş, şerhinde yer verdiği Kâsım-ı Envâr'a ait beyitler üzerinden bunu kendi telif üslûbuna tatbik etmiştir.

Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde öne çıkan bir diğer konu onun melâmî tavrından bağımsız düşünülemez şekilde işlediği hakikat-i muhammediyye konusudur. Sarı Abdullah'a göre Hz. Peygamber aşk ve muhabbet makâmına yaratılmış her şeyden yakındır ve bütün yaratılmışlar onun aşkı ile var edilmiştir.¹⁶⁰ Sarı Abdullah Efendi şerhinin üçüncü cildinde hakikat-i muhammediyyeden bahsettiği bölümde ilk yaratılanın sırr-ı hakikat-i ahmedî olduğunu ve bu mertebede olan Hz. Peygamber'in her şeyden evvel Allah'ı müşâhede ettiğini belirtir.¹⁶¹ Ardından Kâsım-ı Envâr'ın Hz. Peygamber'i konu edinen şu beyitlerine yer vermiştir¹⁶²:

عجب در حسن یکتایی، عجب موزون و زیبایی
عجب شاه دلارایی، زهی یکتای بیهمتا!
ز خورشید جمال او بهر وصفی که می گویم
همه ذرات می گویند: شهَدَنَّا بعدَ آمَنَّا
بهر سوئی که گردیدم ترا دانستم و دیدم
زهی محبوب، زهی احسان، زهی ماه جهان آرا

¹⁵⁹ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 266; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 151.

¹⁶⁰ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 395; Büşra Çakmaktaş, *Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 288-291

¹⁶¹ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 379.

¹⁶² Ayrıca bkz. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 376.

تو در ظلمت تن ماندی، دران خشنود و خوشحالی
 اگر دین و دلی داری نگویی سوز ماتم را
 عجب وابسته جسمی، مسمی نیستی، اسمی
 چو اهل عادت و رسمی چه گویم باتو، ای رعنا؟
 الا، ای احمد مرسل، چراغ مسجد و منبر
 تویی سیّد، تویی سرور، تویی مقصود از استقصا

[Güzellikte ne hayret verici bir ölçü ve yegânelik! Ne güzel gönlü süsleyen bir sevgili, ne güzel bir benzersizlik! Onun güzellik güneşinden ötürü dile getirdiğim her övgü için bütün zerrelere "şâhit olduk" ve sonra "iman ettik" derler. Her nereye döndüysem seni bildim ve seni gördüm. Ne güzel bir sevgili ne güzel bir ihsan ve ne de güzel cihânı süsleyen bir ay! Sen beden karanlığının içinde kaldın ve kaldığın yerde hâlinden hoşnut oldun. Eğer din ve kalp sahibi isen zaten mâtemin yakıcılığını dile getirmezsün. Hayret verici olan şu ki cisme bağlanmışsın, müsemmâya değil isme bağlanmışsın. Çünkü sen âdet ve sûret ehlisin, böyleyken ey güzel, ben sana ne diyeyim? Ey Ahmed-i mürsel, ey minberin ve mescidin nûru! Efendi sensin, önder sensin, arayışın maksadı yine sensin.]¹⁶³

Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde vurguladığı temel noktalardan biri hakikat-i muhammediyyenin vârisi olan bir kâmil velîye tâbî olmak ve onun himmet nazarı dolayısıyla dünyevî bağlardan kurtulup rahmânî nûrun tecellîsi ile varlığından fenâ bulmanın gerekliliğidir. Nitekim *Semerâtü'l-fuâd*'ın sonunda *Mesnevî*'nin کدام باشد کدام است آن کلام** در یکی باشد کدام است آن کلام (Hayır, gönül yüz binlerce seçkin ve sıradan insan içinde bir tek kişide bulunur. Peki hangisidir o? *Mesnevî*, III, b. 2270) beytinden hareketle zamanın kutbu olan kâmil mürşidi arayış sebebi ile bu eseri kaleme aldığını bildirir.¹⁶⁴

Sarı Abdullah Efendi âlemlerin gerçek hayat sebebi olarak gördüğü mürşid-i kâmil, sâhib-i zamân, vâhid-i zamân veya insân-ı kâmil kavramlarıyla ifâde ettiği kutb-ı zamâna¹⁶⁵ ilişkin anlatımlarında Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerinden örnekler sunar. *Nasîhatü'l-mülûk* adlı eserinde "Zikr-i Mezemmet-i Dünyâ ve Ahbâbuhâ" başlığı altında vahdet hazinesine ancak aşk şarabından içmekle varılabileceğini bu yüzden bir mürşid-i kâmil olmaksızın aşk ve mu-

¹⁶³ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 379; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 6-7.

¹⁶⁴ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 306-308.

¹⁶⁵ Büşra Çakmaktaş, *Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 235-236.

habbet şarabını içmeye kâdir olunmayacağını dile getirdikten sonra aynı doğrultuda *Mesnevî* şerhinde de yer verdiği Kâsım'a ait şu beyitleri zikretmiştir¹⁶⁶:

گر دردمند گردد دل دولت عظیمست
 چون دردمند او شد دل بعد از آن سلیمست
 در راه عشق و وحدت حیرانی است و حیرت
 امید در ننگند چه جای ترس و بیمست؟
 گر زهد و علم داری درد خدا نداری
 در وقت جان سپردن دل با ندم ندیمست
 بی مایه محبت کائنات اصل فطرت
 این زهد ما سقیمست وین علم ما مقیمست
 بعد از خرابی تن احوال دل بدانی
 خیرست اگر حمیدست شرست اگر ذمیمست
 سرمایه دو عالم عشقت پیش قاسم
 خوش بخت آنکه جاننش در عشق مستقیمست

[Eğer gönlün dertlendiyse bu büyük bir saâdetdir? Çünkü gönül dertli olduktan sonra sağlam olur. Aşk ve birlik yolunda hayranlık ve hayret vardır. Ümit bile oraya sığmaz, korkunun nasıl yeri olsun? Eğer zühd ve ilim sahibiysen Hudâ'nın dertini taşımazsın. Cân verme vaktinde kalp pişmanlıkla kalır. Fıtratın aslı olan muhabbet mâyesi olmadan bizim zühdümüz bozuktur, ilmimiz bir değer ifade etmez. Cismin yok olduktan sonra kalbin hâllerini bilirsin. O hâller övülmüşse hayır, yerilmişse şerdir. Kâsım'ın nezdinde iki âlemin sermâyesi aşktır. Ne mutlu ona ki rûhu aşk üzere sâbit kademdir.]¹⁶⁷

Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*'nin 2096-2097. beyitlerindeki muhtevâdan hareketle Hz. Eyyûb kıssasını anlatırken kader karşısında sabır sahibi olmanın kulluğun şartı olduğunu, Allah'ın kulunu bu musîbetlerin içine atma sebebinin sevdiği kulunun sabrın en yüce derecesine ulaşmasını sağlamak olduğunu, sâdik âşıkların belâ ve mihnetlere sabredip işlerini Allah'a tefvîz

¹⁶⁶ Sarı Abdullah'ın bu konuda zikrettiği Kâsım-ı Envâr'a ait şiirlere örnek olarak bkz. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, II/278, 329-330, 475; III/72, 212; IV/336.

¹⁶⁷ Öztürk, *Sarı Abdullah Efendi, Nasîhatü'l-mülûk Terğîbün li-hüsni's-sülûk*, s. 61; Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 266; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 57.

edip kadere rıza göstererek Hakk'a vâsıl olduklarını ve böylece Allah'ın onların hastalığını şifâya, sıkıntısını ferahlığa, cefâsını vefâya dönüştürdüğünü vurgulamış ve Kâsım-ı Envâr'ın şu şiirine yer vermiştir¹⁶⁸:

جان گنهكار است و مجرم رحمت جانان كجاست
 قصه طغيان ز حد شد شيوه عرفان كجاست
 محو گرداند گناه عالمی را در دمى
 يا رب آن موج كرم آن بحر بى پايان كجاست
 از عطش جانها به لب آمد درين دريای ژرف
 ساقى باقى شناسد چشمه حيوان كجاست
 عشق سرمستت و ميگويد به آواز بلند
 ما بجانان واصليم آن عقل سرگردان كجاست
 طاعت بى درد را هرگز نباشد چاشنى
 ناله مستان سرگردان بى سامان كجاست
 قاسمى از ديو مردم نفرتى دارد عظيم
 صولت غولان ز حد شد صدمت ِ سلطان كجاست

[Rûh günahkâr ve mücrimdir; cânânın rahmeti nerededir? Azgınlık hikâyesi haddi aştı, irfân yolu nerede? Günah bir âlemi bir anda yok eder. Ya Rab! O sonu olmayan denizin merhamet dalgası nerede? Cânlar susuzluktan bu derin denizin kıyısına vurdular; sonsuzluk sâkîsi bildi ki âb-ı hayat nerededir. Aşk sarhoştur ve yüksek sesle der ki: biz cânâna kavuştuk o şaşkın akıl nerededir? Dertsiz itaat etmeyi asla örnek alma. Huzuru olmayan şaşkın ve sarhoşların iniltisi nerededir? Kâsımî insanın şeytanından çok nefret eder. Şeytanların hüçûmu haddi aştı; sultânın âfeti nerede?]¹⁶⁹

Sarı Abdullah Efendî'nin *Mesnevî* şerhinde sıklıkla vurguladığı konulardan biri aşk yolundaki sâlikin kendi varlığından kurtularak fenâ bulmasının hakikate ulaşmanın şartı olduğudur.¹⁷⁰ Bu anlatıma göre bâkî olan tek varlık Hak'tır ve onun dışında kalan her şey fânîdir. Bu sebeple Sarı Abdullah insanın, varlığını aşk cezbesi ile fenâyâ erdiren mürşid-i kâmilin yolundan giderek kendini fânî kılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁷¹ *Mesnevî*'nin

گشت آزاد از تن و رنج جهان

¹⁶⁸ Allah dostlarına korku olmadığı, sâdik âşıkların hâlini âşık olmayanların idrâk edemeyeceği hakkında bkz. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, II/ 418, 475.

¹⁶⁹ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 87-88; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 40.

¹⁷⁰ bkz. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, II/276, 277, 436; III/23, 266; IV/84, 94, 102, 162-163.

¹⁷¹ Büşra Çakmaktaş, *Sarı Abdullah Efendî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 214-220.

در جهان ساده و صحرای جان

[Bedenden, dünya sıkıntısından âzâd oldu. Yalın bir âleme, can ovasına ulaştı. *Mesnevî*, I, b. 2090.]

beytini açıklarken rûhun varlık kaydından kurtularak lâ-mekân diyârına uçtuğunu, böylelikle bu dünyanın alâkalarından kurtulup ten hapsinden ve dünya meşakkatinden kurtulduğunu ifâde ettikten sonra Kâsım-ı Envâr'ın şu gazeline yer vermiştir:

ذکر جمیل یار جهان را فرو گرفت
عالم گرفت لیک به وجه نیکو گرفت
جان نکته ای شنید از آن حسن بر کمال
سوزی ز دل بر آمد و شوری درو گرفت
فارغ شد از سلامت و راه فنا گزید
هر جان که با ملامت عشق تو خو گرفت
روشن شد از لوامع اشراق آن جمال
از پرتوی که نیر خورشید ازو گرفت
قاسم میان خاک چو در شاهوار
چون باز یافت باز ره جست جو گرفت

[Dostun güzelliğinin zikri dünyayı kuşattı. Dünya da onu kabûl etti ancak iyi yönünü. Cân o güzellikten kemâl üzerine bir nükte işitti, gönülde bir yanma zuhûr etti ve içini bir ızdırap kapladı. Senin aşkının melâmetine alışan her cân selâmetten el çekti ve fenâ yolunu seçti. O güzelliğın doğuşunun nûrlarından güneşin aydınlığını aldığı bir ışık âşikâr oldu. Kâsım toprak içinde şahlara layık inciye bulunca tekrar arayış yolunu tuttu.]¹⁷²

Âşık fenâ menziline ulaştığında ilâhî isimlerin küllî mazharı ve celâl ile cemâlin tecelligâhı olur. Maşûk her ne sıfatla tecellî etse âşığın murâdı yine o olur. Çünkü âşık kendinin âşığı ve kendi aşkının tâlibidir. Sarı Abdullah bu bağlamda varlığın tezâhürlerinin çeşitli olsa da hakikatte bir olduğunu Kâsım-ı Envâr'ın şu gazeli ile dile getirmiştir:

یار همان درد همان دل همان
غصه همان قصه مشکل همان
ناز همان حسن و جلالت همان
شوق همان گریه و حالت همان
عشوه همان شیوه همان خو همان
غمزه همان نرگس جادو همان

¹⁷² Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 74; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 101.

عشق همان زار و نزاری همان
چشم مرا گریه و زاری همان
سوز همان داغ جدایی همان
مسکنت و فقر و گدایی همان
دوست همان حسن و ملاحت همان
بر دل و جان سوز و جراحت همان
هجر همان درد مودت همان
قاسمی و داغ محبت همان

[Yâr aynı, dert aynı, kalp aynı. Dert aynı, derdin hikâyesi aynı. Nâz aynı, güzellik ve büyüklük aynı. Şevk aynı, ağlayış ve hâl aynı. İşve de şive de huy da bir. Gamze de nergis-i câdû da bir. Aşk da, dermansız ve zayıf da aynı. Gözüümün yaşı ve inilti de aynı. Yanış da aynı ayrılığın yarası da. Âcizlik de fakirlik de kölelik de bir. Dost da bir güzellik de şîrinlik de. Kalp ve rûhtaki yanma da yara da bir. Hasret de aynı aşk derdi de. Kâsimî de aşk yarası da bir.]¹⁷³

Sarı Abdullah Efendi Kâsım-ı Envâr’dan alıntılarını bazen anlatılan olayın tamamlayıcısı olarak sunar. *Mesnevî*’nin “Hz. Ömer ve Çalgıcı Hikâyesi”nde geçimini çalgıcılık ile sağlayan ve gençliğinde meşhûr bir şarkıcının yaşlanıp sesinin güzelliği kaybolduktan sonra âciz düştüğünü, ümitsizlikle Allah’a sığınıp Medine mezarlığına gidip çeng çalmasını ve sonra çengi kendine yastık yapıp orada yatmasını anlatırken şarkıcının feryatlarını Kâsım-ı Envâr’ın bu beyitleri ile anlatır:

از حدّ گذشت قصه درد نهان ما
ترسم که ناله فاش کند راز جان ما
جایی رسید ناله که از آسمان گذشت
با او بهیچ جا نرسید این فغان ما
ما گم شدیم در طلب حیّ لایموت
از سالکان ره ندهد کس نشان ما
نادیده کرد هر نفس از لطف عیبپوش
چندین جفا که دید ز ما دلستان ما
در آتش تو منتظر آب رحمتیم
ساقی بیار جام می ارغوان ما

[Gizli derdimizin hikâyesi haddi aşdı. Korkarım ki cânımızın sırrını bu inilti (feryât) ifşâ eder. Bu inilti (feryât) göğü aşan bir mertebeye erdi. Bununla birlikte figânımız hiçbir yere ulaşmadı. Ölümsüz olan Allah’ı ararken kaybolduk. Bu yolun

¹⁷³ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 340; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 255.

yolcularından başka kimse bizden bir haber vermedi. Gönlümüzü alan bizden öylesine cefâ gördü ama ayıpları örtenin lutfu ile her nefes görmezden geldi. Senin âtesinde rahmet suyunu beklemekteyiz. Ey sâkî! Getir erguvan renkli şarap kadehimizi.]¹⁷⁴

Sarı Abdullah *Mesnevî*'nin

چون شدی مَنْ كَانَ لِلَّهِ مِنْهُ
من ترا باشم که كَانَ لِلَّهِ لَهُ

[Değil mi ki hayretinden “Kim Allah için var olursa” sözüne mazhar oldun, ben de senin için “Allah onun için olur” sözüne mazhar olurum. *Mesnevî*, I, b. 1939.]

beytini şerh ederken beyitte geçen مَنْ كَانَ لِلَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ [Kim Allah için olursa Allah da onun için olur] hadisinin kullanımına Kâsım-ı Envâr'dan örnek getirmiştir:

كَانَ لِلَّهِ كَفْتٌ وَكَانَ اللَّهُ لَهُ
وصف مستان طریقت در وله
یعنی از فانی بباش بعد ازین
خوش رو که روشن گشت ره
راه روشن شد ز فیض آفتاب
رنگ ظلمت رفت یا روی سیه

[Dedi ki: Kim Allah için olursa Allah da onun için olur. Tarikat sarhoşlarının hayret üzere ikenki nitelikleri budur. Yâni sen bundan sonra fânî ol da artık yol aydınlandığı için güzelce gidesin. Yol güneşin feyziyle aydınlandı, karanlığın rengi yahut siyah yüzü çekip gitti.]¹⁷⁵

VI. Sonuç

15. yüzyıl Fars şâirlerinden olan Kâsım-ı Envâr, yaşadığı dönemde kurduğu siyasal ilişkiler ve irtibatta olduğu sûfiler dolayısıyla hem adından söz ettirmiş hem de edebiyat tarihinde kendisine yer bulmuş bir isimdir. Kendisinden sonra vahdet, hakikat-i muhammediyye, kutub ve kâmil insan gibi konular etrafında içerik kazanan ve lirik bir tarzda kaleme aldığı gazelleri ile geniş bir etki alanının doğmasına vesile olan Kâsım-ı Envâr, Türk edebiyatı çalışmalarında da bu yönleriyle öne çıkarılmıştır. 17. yüzyılın çok yönlü bir kişiliğe sahip müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi farklı tasavvufî tavırlar ile

¹⁷⁴ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 74; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 20.

¹⁷⁵ Sarı Abdullah *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, III, 530; Kâsım-ı Envâr, *Külliyât*, s. 280.

irtibat kurmuş bir şârih olarak *Mesnevî*'nin 1465-3857 beyit aralıklarını ele alırken özellikle şerhinin üçüncü cildinde yoğun bir şekilde Kâsım-ı Envâr'ın şiirlerine yer vermiş, bu durum *Mesnevî*'nin muhtevâsı ile Kâsım-ı Envâr'ın şiirleri arasında bir kaynak alışverişi üretmiştir. Tespitlerimize göre Sarı Abdullah Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin seksen kadar yerinde (kırk beş kadarı üçüncü ciltte olmak üzere) Kâsım-ı Envâr'ı ismen anmakta ve çoğunlukla gazel düzeyinde şiirlerine yer vermektedir. Böylelikle Kâsım-ı Envâr Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde gerek üslûp gerekse *Mesnevî* ile kurduğu ilişkiler bağlamında farklı bir okuma etkinliğine konu olmaktadır. Sarı Abdullah Efendi şerhinin yaygın olarak okunma niteliği dikkate alındığında onun Kâsım-ı Envâr'ın edebî hafızada canlı kalmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Bu yönüyle Sarı Abdullah'ın *Mesnevî* şerhi Türk edebiyatı tarihi açısından Kâsım-ı Envâr'ın tasavvufî kişiliği ve edebî mirâsının farklı bir etki alanını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Câmî, *Evlîyâ Menkıbeleri: Nefehâtü'l-üns* (trc. ve şrh. Lâmiî Çelebi / haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara) (1995), İstanbul: Marifet Yayınları.
- Abdülmeccid Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye [Nakşî Şeyhleri]* (trc. Mehmet Emin Fidan) (2011), İstanbul: Semerkand.
- AKA, İsmail, *Mirza Şâhruh ve Zamanı (1405-1447)* (1994), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKA, İsmail, "Şâhruh", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahruh> (22.08.2019).
- AKA, İsmail, *Timur ve Devleti* (2017), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Sarı Abdullah", *İslam Ansiklopedisi* (t.y.), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, X, 216-220.
- ALAN, Hayrünnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular* (2007), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis I (Giriş ve Metin)* (haz. Kemal Eraslan) (2001), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min-şemâyimi'l-fütüvve I: Metin* (haz. Kemal Eraslan) (1996), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALPARSLAN, Ali, "Baysungur, Gıyâseddîn", *DİA* <https://islamansiklopedisi.org.tr/baysungur-giyaseddin> (22.08.2019).
- ATEŞ, Ahmet, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I* (1968), İstanbul: MEB Yayınları.
- AYTEKİN, Ülker, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi* (Doktora Tezi, 2002), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AZAMAT, Nihat, "Sarı Abdullah Efendi", *DİA* <https://islamansiklopedisi.org.tr/sari-abdullah-efendi> (04.08.19).
- BABİNGER, Franz - Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet* (çev. Ragıp Hulusi/haz. Mehmet Kanar) (1996), İstanbul: İnsan Yayınları.
- BARTHOLD, Wilhelm, *Uluğ Beg ve Zamanı* (çev. İsmail Aka) (2015), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BASHİR, Shahzad, *Fazlullâh Esterâbâdî ve Hurûfîlik* (çev. Ahmet Tunç Şen) (2013), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- BROWNE, E. G., *A Literary History of Persia* (1951), Cambridge: Cambridge University, I-IV.
- ÇAĞLAR, Ali İhsan, *15. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Nakşîliğin Sosyo-ekonomik Yapısı: Hâce Ahrâr ve Dönemi (1450-1490)* (Doktora tezi, 2015), Hacettepe Üniversitesi SBE.
- ÇAKMAKTAŞ, Büşra, *Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Doktora tezi, 2017), Sakarya Üniversitesi SBE.
- DAFTARY, Farhad, "Halîlullâh-ı Kirmânî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/halilullah-i-kirmani> (23.08.2019).
- Devletşâh, *Şâir Tezkireleri* (trc. Necâti Lugal) (2011), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Emir Kemâleddîn Hüseyin Gâzürgâhî, *Mecâlisü'l-uşşâk: Tezkire-i Urefâ* (haz. Gulamrızâ Tabâtabâi Mecd) (1375/1996), Tahran: İntişârât-ı Zerrîn.
- ER, Şaban, *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri* (2015), İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail E., *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahmân el-Askerî'nin Mir'âtü'l-ışk'ı* (2003), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu* (1973), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Dîvân Şiiri XV-XVI. Yüzyıllar* (1954), İstanbul: Varlık Yayınları.
- de Groot, Alexander H., "Halil Paşa, Kayserili", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/halil-pasa-kayserili> (04.08.19)
- Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih* (trc. Mürsel Öztürk) (2006), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkâdir, "Gûr-i Emîr Türbesi'nde Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitâbeleri", *TTK Belleten* (1960), XXIV /93-94, 139-169.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Kâsım-ı Envâr", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasim-i-envar> (28.03.2019).
- Kâsım-ı Envâr, *Die Ghaselen des Qasem Anwar: In der Überlieferung der Handschrift in der Mamier-Kulturstiftung: Dîvân-ı Gazeliyat* (haz. Khosro Kiyarad / trc. Sarah Kiyarad) (2015), Wiesbaden: Harrassowitz.
- KEFELİ, Hüseyin, *Râznâme* (haz. İ. Hakkı Aksoyak) (2004), Harvard: Harvard University.
- KILIÇ, Mahmud Erol, "Ni'metullâh-ı Velî", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nimetullah-i-veli> (20.08.2019).
- Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr* (tsh. Saîd Nefîsî) (1337/1958), Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî.
- Lâmî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns* (1270), İstanbul: Dârü't-Tıbâi'l-Âmire.
- MÂCİT, Muhsin, "Kâsım-ı Envâr", <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com> (25.04.2019).
- Mecmua der-Tercüme-i Ahvâl-i Şâh Ni'metullâh-ı Velî-yi Kirmânî: Risâle Abdürrezzâk Kirmânî, Faslı ez-Câmi' Müfîdî, Risâle Abdülazîz Vâizî* (tsh. Jean Aubin) (1361/1982), Tahran: Encümen-i İrân-ı Şinâsî-yi Fransa.
- Mîrhând, *Ravzatü's-safâ* (haz. Abbas Zeryâb), İntişârât-ı İlmî: Tahran 1338/1959, I-II.
- MOSTAFAVÎ, Moharram, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddîn-i Kirmânî ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri* (2016), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Muhammed Neşâtî Şîrâzî, *Tezkire-i Şeyh Safiyyüddîn Erdebîlî* (tsh. Dâvûd Behlûlî), Neşr-i Edyân: Kum 1389/2011.

- Müstakimzâde Süleyman Saâdeddîn, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, *Bayrâmî Melâmiliğine Dâir Melâmet Risâleleri* (haz. Abdurrezzak Tek) (2007), Bursa: Emin Yayınlar, s. 213-342.
- Nevâî, Abdülhüseyn, *Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü’s-siyer* (1379/2000), Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî.
- Nûreddîn Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü’l-iüns min-hadarâti’l-kuds* (haz. Mahmûd Âbidî) (1386/2007), Tahran: İntişârât-ı Suhen.
- Nûrullah Şüşterî, *Mecâlisü’l-mü’minîn* (1365/1967), Tahran: Kitabfürûş-ı İslâmiyye, I-II.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûflik: Kalenderler XVI-XVII. Yüzyıllar* (2016), İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OWENS, G.M. Meredith, “The Turkish Verses of Qâsim al-Anvâr”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (1962), XXV (1): 155-161.
- ÖNGÖREN, Reşat “Safiyyüddîn-i Erdebilî”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safiyyuddin-i-erdebili> (20.08.2019).
- ÖNGÖREN, Reşat, “Safeviyye”, *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safeviyye> (10.06.2019).
- ÖZER, Zübeyde, *Cevheretü’l-bidâye ve Dürretü’n-nihâye: Metin-İnceleme-Sözlük; Cilt I* (Doktora tezi, 2015), İstanbul Üniversitesi SBE.
- ÖZTÜRK, Funda, *Sarı Abdullah Efendi, Nasîhatü’l-mülûk Terğîbü’n li-hüsni’s-sülûk (110a-218b): İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin* (Yüksek Lisans Tezi, 2018), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE.
- Rızâ Kulıhan Hidâyet, *Mecmau’l-fusahâ* (haz. Muzâhir Musaffâ) (1382/2003), Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, I-VI.
- Rızâ Kulıhan Hidâyet, *Riyâzü’l-ârifîn* (haz. Mihr Ali Gürgânî) (1344/1966), Tahran: Kitâbfurûş-ı Mahmûdî.
- SAFÂ, Zebidullâh, *Târîh-i Edebiyât der-İrân* (1364), Tahran: İntişârât-ı Firdevsî, I-V/3.
- Safiyyüddîn Ali, *Reşehât-ı Aynü’l-hayât* (trc. İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî) (1291), y.y. : y.y.
- Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi: Mecmuatü’t-Tevârihi’l-Mevleviyye* (haz. Cem Zorlu) (2003), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* (1287), Tasvîr-i Efkâr Matbaası, I-V.

- Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde ve'l-meâd* (1288), İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- ŞAH, Serap, *Safvetü's-safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri* (Doktora Tezi, 2007), Marmara Üniversitesi SBE, I-II.
- SAVORY, Roger, "Kâsım-ı Anwâr", *Encyclopaedia of Islam* (1997), Leiden: E.j. Brill, IV, 721-722.
- Semerkandî, Muhammed b. Burhâneddîn, *Silsiletü'l-ârifîn ve Tezkiretü's-siddîkîn* (tsh. İhsânullân Şükrullâhî) (1388/2009), Tahran: Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.
- TAN, M. Nedim, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı* (Doktora tezi, 2013), Marmara Üniversitesi SBE.
- TAN, M. Nedim, "Minhâcü'l-Fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (2015/2), XXXVI, s. 31-49.
- Tezkiretü'ş-şuarâ-i Devletşâh Semerkandî* (thk. Muhammed Abbâsî) (1337/1959), Tahran: Kitâbfurûş-i Bârânî.
- TOSUN, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı [XII-XVII. Asırlar]*(2007), İstanbul: İnsan Yayınları..
- USLUER, Fatih, *Hurûfîlik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren* (2009), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- YÂRŞÂTIR, İhsân, *Şi'r-i Fârisî der-Ahd-i Şâhruh* (1334), Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- YILDIZ, Abdülvahhab, *Ahmed-i Câmî Nâmekî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (2013), İstanbul: Semerkand Yayınları.
- YÜKSEL, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi* (2009), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ZERRİNKUB, Abdülhüseyn, *Donbâle-i Cüstücû der-Tasavvuf-i İrân* (1389/2010), Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.

“LITERARY LEGACY OF QASEM ANWAR AND HIS INFLUENCE TO CLASSICAL
TURKISH LITERATURE: THE CASE OF SARI ABDULLAH EFENDI”

Abstract

Qasem Anwar (d. 837/1433) is a sufi poet who lived in Gīlān, Harat, Samarkand and Khurāsān under the rule of Shahruh (r. 1405-1447), son of Timur (r. 1370-1405). It is understood from the sources provided information about his life that he was one of disciples and khalifes of Shaykh Sadr al-Din Ardabilī (d. 794/1392). Having close relations with other sufi environments of his time such as Kalandariyya, Ni‘mat-Allāhiyya, and Naqshbandiyya, Qasem Anwar occasionally prosecuted by the political authority because of those relations, but he managed to appeal to the large disciple circles, including the high-ranking bureaucrats with his charming manners and amatory poems in the cities where he visited. Qasem Anwar is a poet who also has impact on the history of Turkish literature with his colorful personality and poems. Sari Abdullah Efendi, one of the Malāmī authors of the 17th century, frequently refers to the poems of Qasem Anwar in his Masnavi commentary called Jawāhir-i Bawāhir-i Masnavi. In this article, we aim to investigate the sources of his life, his biography, works and the period he lived, in order to reveal Qasem Anwar’s literary identity as an influential figure in Turkish literature. In addition, we try to draw attention to the relationship that established by Sari Abdullah Efendi, as a reader of Qasem Anwar, between Masnavi and Qasem’s Dīrwān in his Masnavi commentary.

Keywords

Qasem Anwar, Sari Abdullah Efendi, Jawāhir-i Bawāhir-i Masnavi, Masnavi Commentary.